

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล
(Individual Study)

หลักนิติธรรมในยุคดิจิทัล :
การปรับตัวของกระบวนการยุติธรรมภายใต้อิทธิพลของปัญญาประดิษฐ์

จัดทำโดย นายเมฆินทร์ เพ็ชรพลาย
รหัส ๖๘๑๓๓๑

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรม
หลักสูตร “หลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย” (นรป.) รุ่นที่ ๑๓
วิทยาลัยศาลรัฐธรรมนูญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

ลิขสิทธิ์ของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

คำนำ

ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) ได้เข้ามามีบทบาทอย่างกว้างขวางในแทบทุกภาคส่วนของสังคม ตั้งแต่ภาคธุรกิจ การแพทย์ การศึกษา ไปจนถึงภาครัฐและกระบวนการยุติธรรม ซึ่งเป็นกลไกหลักในการรักษาความเป็นธรรมของสังคม ภายใต้บริบทเช่นนี้ คำถามสำคัญที่เกิดขึ้นคือ “กระบวนการยุติธรรมไทยจะสามารถปรับตัวอย่างไรให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี โดยไม่ละทิ้งหลักนิติธรรม (Rule of Law) ซึ่งเป็นรากฐานของระบอบประชาธิปไตย”

รายงานฉบับนี้จัดทำขึ้นเพื่อศึกษาผลกระทบของการนำปัญญาประดิษฐ์มาใช้ต่อกระบวนการยุติธรรมในหลากหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นการบังคับใช้กฎหมาย การพิจารณาคดี การบริหารงานศาล ตลอดจนกระบวนการออกกฎหมาย และการใช้อำนาจทางปกครองของรัฐ โดยมีเป้าหมายเพื่อชี้ให้เห็นทั้งโอกาสและความเสี่ยงของเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ที่อาจเสริมสร้างหรือบั่นทอนหลักนิติธรรมในสังคมไทย

การศึกษานี้ตั้งอยู่บนความเชื่อที่ว่าปัญญาประดิษฐ์มิใช่เพียงเครื่องมือเชิงเทคนิค แต่เป็น “ระบบปฏิบัติการใหม่” ที่อาจเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมาย รัฐ และประชาชน หากปราศจากการควบคุมที่เหมาะสมและความเข้าใจที่เพียงพอของบุคคลากรในกระบวนการยุติธรรม การใช้ปัญญาประดิษฐ์อาจนำไปสู่ความไม่โปร่งใส ความเหลื่อมล้ำ และการใช้อำนาจในแบบที่ไม่สามารถอธิบายได้ แต่ในทางกลับกัน หากมีการออกแบบเชิงนโยบาย มีโครงสร้างพื้นฐานของกฎหมายที่ดี และมีกระบวนการตรวจสอบที่เหมาะสม ปัญญาประดิษฐ์ก็สามารถกลายเป็นเทคโนโลยีที่ช่วยให้กระบวนการยุติธรรมมีประสิทธิภาพ โปร่งใส เข้าถึงได้มากขึ้น และที่สำคัญคือช่วยส่งเสริมหลักนิติธรรมได้เช่นกัน

ผู้จัดทำหวังเป็นอย่างยิ่งว่า รายงานฉบับนี้จะเป็นประโยชน์แก่ (๑) นักกฎหมาย นักนโยบาย ในการกำหนดทิศทางการกำกับดูแลปัญญาประดิษฐ์ที่สอดคล้องกับหลักนิติธรรม (๒) ตุลาการ อัยการ และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่เกี่ยวข้องกับการยุติธรรม ในการทำความเข้าใจบทบาทของปัญญาประดิษฐ์และข้อจำกัดเชิงจริยธรรมและกฎหมาย (๓) นักวิชาการและนักศึกษาที่สนใจศึกษาประเด็นเชิงเปรียบเทียบระหว่างเทคโนโลยีกับกฎหมาย รวมถึง (๔) ประชาชนทั่วไป ที่ต้องการเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของระบบยุติธรรมในยุคดิจิทัลที่กำลังเข้ามาเปลี่ยนแปลงชีวิตของเราทุกคน

๑. บทนำ

ในยุคดิจิทัล เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในกระบวนการยุติธรรม ตั้งแต่การวิเคราะห์เอกสารทางกฎหมาย การค้นหาข้อเท็จจริงอัตโนมัติ การช่วยพิจารณาคดี ไปจนถึงระบบประเมินความเสี่ยง (Risk Assessment) ที่ใช้ในการตัดสินเรื่องการปล่อยตัวชั่วคราวและการกำหนดโทษ (Sentencing) (Gilani, 2023) (Greenstein, 2022) (Fine A, 2025)

ปัญญาประดิษฐ์มีศักยภาพในการยกระดับประสิทธิภาพและความแม่นยำของกระบวนการยุติธรรม เช่น การลดเวลาในการค้นหากฎหมายหรือตัวอย่างคำพิพากษา และช่วยให้การบริหารศาลมีความรวดเร็วขึ้น อย่างไรก็ตาม การนำปัญญาประดิษฐ์มาใช้ก่อให้เกิดความท้าทายต่อหลักนิติธรรม ซึ่งประกอบด้วยความเสมอภาค ความโปร่งใส ความเป็นธรรม และการตรวจสอบได้ (Accountability) (Binchy, 2022) (Kouroutakis, 2025)

หนึ่งในปัญหาหลักคือ “กล่องดำ” (Black Box) ของปัญญาประดิษฐ์ ที่ผู้ใช้งานหรือแม้แต่ผู้พัฒนาก็ไม่สามารถอธิบายได้ชัดเจนว่าเหตุใดระบบจึงให้ผลลัพธ์เช่นนั้น ระบบที่ไม่สามารถอธิบายได้ย่อมขัดต่อหลักนิติธรรมที่ต้องการให้ประชาชนสามารถตรวจสอบและท้าทายคำตัดสินของรัฐได้ (Simonite, 2017)

นอกจากนี้ยังมีความเสี่ยงจาก อคติของอัลกอริทึม (Algorithmic Bias) ซึ่งอาจนำไปสู่การเลือกปฏิบัติต่อกลุ่มคนบางกลุ่ม เช่น การจัดทำคะแนนประเมินโอกาสในการกระทำผิดซ้ำของ COMPAS ในสหรัฐฯ ที่ให้คะแนนสูงกับผู้ต้องหาชาวผิวดำ แม้ข้อมูลสนับสนุนจะไม่แตกต่างจากกลุ่มอื่น ซึ่งก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมอย่างร้ายแรง (Rodrigues, 2020)

ในบริบทของประเทศไทย แม้ยังไม่มี การนำปัญญาประดิษฐ์ไปใช้ในกระบวนการยุติธรรม กระบวนการทางปกครอง หรือระบบศาลอย่างแพร่หลาย แต่แนวโน้มสากลและมาตรการจากองค์กรระหว่างประเทศ เช่น กรอบอนุสัญญาของสภายุโรปว่าด้วยปัญญาประดิษฐ์ สิทธิมนุษยชน และหลักนิติธรรม (Framework Convention on Artificial Intelligence) ได้กำหนดให้ต้องมีหลักความโปร่งใส ความรับผิดชอบ และการประเมินความเสี่ยง เพื่อรับประกันว่าการใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์สอดคล้องกับมาตรฐานนิติธรรมและสิทธิมนุษยชน

ด้วยเหตุนี้ รายงานฉบับนี้จึงมุ่งเน้นศึกษา ผลกระทบของเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ต่อหลักนิติธรรม และเสนอแนะแนวทางปรับตัวของกระบวนการยุติธรรมให้สอดคล้องกับการพัฒนาเทคโนโลยี โดยไม่ละเลยความโปร่งใส ความเป็นกลาง และการคุ้มครองสิทธิของประชาชน

๒. กรอบแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ หลักนิติธรรม (Rule of Law)

หลักนิติธรรม คือหลักการพื้นฐานที่กำหนดให้การใช้อำนาจของรัฐต้องอยู่ภายใต้กฎหมาย และต้องใช้อำนาจนั้นด้วยความเป็นธรรม โปร่งใส ตรวจสอบได้ และไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชน หลักการนี้มีรากฐานมาจากแนวคิดของการปกครองโดยกฎหมาย มิใช่โดยอำเภอใจของผู้มีอำนาจ โดยในบริบทของกฎหมายไทย หลักนิติธรรมปรากฏอย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ ซึ่งบัญญัติไว้ใน มาตรา ๓ วรรคสอง ว่าการปกครองประเทศต้องเป็นไปตามหลักนิติธรรม

หลักแนวคิดสากลหนึ่งที่ถูกใช้อ้างอิง คือหลักการ ๓ ประการของศาสตราจารย์ อัลเบิร์ต เวนน์ ไดซี (Albert Venn Dicey) ซึ่งถือเป็นผู้บุกเบิกแนวคิดหลักนิติธรรมในระบบกฎหมายอังกฤษ อันประกอบไปด้วย

- (๑) ไม่มีบุคคลใดจะถูกลงโทษเว้นแต่เขาได้กระทำการขัดต่อกฎหมาย (Supremacy of Law)
- (๒) บุคคลทุกคนชั้นมีความเสมอภาคกันภายใต้กฎหมายเดียวกัน (Equality Before Law)
- (๓) ศาลเป็นผู้บังคับใช้กฎหมายเพื่อประกันสิทธิและเสรีภาพของประชาชน และไม่มีกฎหมายใดเหนือกว่าอำนาจที่ศาลจะตัดสินได้ (Predominance of Legal Spirit)

นอกจากนี้ยังมีอีกหนึ่งแนวคิดที่ได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลาย คือแนวคิดของศาสตราจารย์ลอน แอล ฟูลเลอร์ (Lon L. Fuller) ที่เสนอว่า กฎหมายที่ดีต้องมี “ศีลธรรมภายในของกฎหมาย (Internal Morality of Law)” ซึ่งมีคุณลักษณะ ๘ ประการ ได้แก่

- (๑) ความเป็นกฎหมายทั่วไปที่ไม่เฉพาะเจาะจงกับบุคคลใด (Generality)
- (๒) มีการประกาศใช้ให้สาธารณชนเข้าถึง (Publicly Promulgated)
- (๓) ใช้บังคับกับเหตุการณ์ในอนาคตไม่ย้อนหลัง (Prospectivity)
- (๔) มีเนื้อหาชัดเจนพอเข้าใจได้ (Clarity)
- (๕) ไม่ขัดแย้งกันเอง (Consistency)
- (๖) เป็นสิ่งที่สามารถปฏิบัติตามได้จริง (Practicability)
- (๗) มีเสถียรภาพไม่นิยมเปลี่ยนแปลงบ่อย (Constancy)
- (๘) มีความสอดคล้องระหว่างข้อความในกฎหมายกับการบังคับใช้จริงโดยเจ้าหน้าที่รัฐ (Congruence)

โดยสรุปแล้วหลักนิติธรรมมิได้เป็นเพียงกรอบทางกฎหมายเท่านั้น แต่ยังเป็นหลักคุณธรรมที่เน้นให้การใช้อำนาจของรัฐต้องเคารพสิทธิเสรีภาพ ความเป็นมนุษย์ และความเสมอภาคของประชาชน ซึ่งทั้งหมดล้วนต้องส่งเสริมให้ประชาชนสามารถคาดการณ์ผลจากการกระทำของตนเองได้ และหลีกเลี่ยงการถูกใช้อำนาจรัฐอย่างไม่เป็นธรรม

๒.๒ กรอบแนวคิดด้านกฎหมายและจริยธรรมของปัญญาประดิษฐ์

๒.๒.๑ แนวคิดเรื่องจริยธรรมปัญญาประดิษฐ์ (AI Ethics)

ในยุคที่ปัญญาประดิษฐ์มีบทบาทมากขึ้น แนวคิดเรื่องจริยธรรมปัญญาประดิษฐ์ (AI Ethics) ได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นหลักสำคัญของการพัฒนากฎหมายและการกำกับดูแลปัญญาประดิษฐ์ ซึ่งนอกจากการนำเอาแนวคิดทางกฎหมาย หลักนิติธรรม และหลักสิทธิมนุษยชนมาประยุกต์ใช้แล้ว ยังมีการนำเสนอหลักการที่ผสมผสานศาสตร์ด้านนิติศาสตร์ จริยธรรม และวิศวกรรมข้อมูลเข้าด้วยกัน เพื่อวางกรอบจริยธรรมของปัญญาประดิษฐ์ (AI Ethics) สำหรับการออกแบบและควบคุมระบบปัญญาประดิษฐ์ที่สามารถถูกนำมาใช้ในบริบทของกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมได้ โดยมีหลักคิดสำคัญ ๖ ประการ ดังนี้

(๑) การออกแบบที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-Centric Design)

ระบบปัญญาประดิษฐ์ต้องถูกพัฒนาโดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความเสมอภาค และการรักษาอำนาจในการตัดสินใจขั้นสุดท้ายไว้กับมนุษย์ ไม่ควรให้ประสิทธิภาพหรือความรวดเร็วเป็นเพียงเป้าหมายหลักโดยละเลยสิทธิพื้นฐานของบุคคล

(๒) การป้องกันล่วงหน้าแทนการแก้ไขภายหลัง (Prevention over Correction)

การลดอคติ (Bias) และความเสี่ยงจากการใช้ปัญญาประดิษฐ์ จะต้องเริ่มตั้งแต่กระบวนการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลและการออกแบบอัลกอริทึม มิใช่เพียงแต่รอให้เกิดปัญหาแล้วจึงค่อยหาทางเยียวยาภายหลัง

(๓) ความโปร่งใสควบคู่ความรับผิดชอบ (Transparency with Accountability)

ระบบปัญญาประดิษฐ์จะต้องสามารถอธิบายเหตุผลของผลลัพธ์หรือคำแนะนำที่เกิดขึ้นได้ (Explainability) และต้องมีบุคคลหรือหน่วยงานที่รับผิดชอบต่อการทำงานของระบบ ซึ่งจะต้องสามารถถูกตรวจสอบและซักถามที่มาที่ไปได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการซักถามหาข้อเท็จจริงในกระบวนการยุติธรรม

(๔) ความเป็นธรรมเชิงบริบท (Contextual Fairness)

ความเสมอภาคในการตัดสินใจของระบบปัญญาประดิษฐ์จะต้องไม่ถูกจำกัดอยู่เพียงในเชิงสถิติหรือปริมาณเท่านั้น แต่ต้องพิจารณาถึงบริบทของผู้ใช้งานร่วมด้วย เช่น เด็ก ผู้สูงอายุ ผู้พิการ หรือกลุ่มเปราะบาง เพื่อหลีกเลี่ยงการเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม

(๕) การบริหารความเสี่ยงอย่างต่อเนื่อง (Continuous Risk Governance)

การบริหารความเสี่ยงของระบบปัญญาประดิษฐ์ ต้องไม่สิ้นสุดลงเมื่อระบบถูกนำไปใช้งานจริง แต่ต้องมีการประเมิน ตรวจสอบ (Audit) ทดสอบเพื่อค้นหาช่องโหว่และจุดอ่อน (Red-team Testing) ติดตาม (Monitoring) และตอบสนอง (Response) อย่างสม่ำเสมอในรูปแบบของการกำกับดูแลปัญญาประดิษฐ์ (AI Governance)

(๖) การมีส่วนร่วมจากหลายภาคส่วน (Multi-Stakeholder Integration)

การออกแบบและควบคุมระบบปัญญาประดิษฐ์ที่มีผลกระทบต่อกระบวนการยุติธรรมต้องมีการรับฟังและบูรณาการความเห็นจากหลายภาคส่วน ไม่ว่าจะเป็นนักพัฒนา วิศวกรข้อมูล นักกฎหมาย นักวิชาการ ตุลาการ ฝ่ายนโยบาย ตลอดจนประชาชนที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ระบบมีความหลากหลายทางมุมมองและตอบโจทย์ในเชิงสังคมอย่างรอบด้าน

นอกจากนี้ ก็ยังมีแนวคิดและหลักการอื่น ๆ อีก อาทิ แนวคิด FAT (Fairness – ความเสมอภาค, Accountability – ความรับผิดชอบ, Transparency – ความโปร่งใส) แนวคิดปัญญาประดิษฐ์ที่อธิบายได้ (eXplainable AI – XAI) ซึ่งเสนอให้ผู้ใช้งานหรือผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการทำงานของปัญญาประดิษฐ์ จะต้องสามารถเข้าใจเหตุผล ที่มาที่ไป และเบื้องหลังการตัดสินใจของปัญญาประดิษฐ์ได้ โดยหลักการดังกล่าวได้ถูกนำไปต่อยอดวิจัยถึงผลกระทบต่อระบบกฎหมายและความยุติธรรม และมีการเสนอแนวทางใหม่ ๆ ในการจัดการกับปัญญาประดิษฐ์ภายใต้กรอบแนวคิดปัญญาประดิษฐ์ที่อธิบายได้ดังกล่าวอีกมากมาย

๒.๒.๒ กรอบอนุสัญญาว่าด้วยปัญญาประดิษฐ์และสิทธิมนุษยชน ประชาธิปไตยและหลักนิติธรรม ของสภายุโรป (Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law, The Council of Europe) (The Council of Europe, 2024)

หนึ่งในกรอบกฎหมายระดับสากลที่มีนัยสำคัญต่อการนำเอาปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในการกระบวนการยุติธรรม คือ กรอบอนุสัญญาว่าด้วยปัญญาประดิษฐ์และสิทธิมนุษยชน ประชาธิปไตยและหลักนิติธรรม (Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law) ซึ่งจัดทำโดย สภายุโรป (The Council of Europe) และถือเป็น อนุสัญญาระหว่างประเทศฉบับแรกที่มีนัยสำคัญกับปัญญาประดิษฐ์ให้สอดคล้องกับสิทธิมนุษยชน ประชาธิปไตย และหลักนิติธรรม โดยมีสาระสำคัญดังนี้

อนุสัญญานี้ได้รับการ รับรองเมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ค.ศ. ๒๐๒๔ และเปิดให้ประเทศลงนามตั้งแต่วันที่ ๕ กันยายน ค.ศ. ๒๐๒๔ เป็นต้นมา ซึ่งเป็นเครื่องมือทางกฎหมายที่ต้องมีผลผูกพันกับรัฐภาคี ซึ่งรวมถึง สหภาพยุโรป (The European Union: EU) สหราชอาณาจักร สหรัฐอเมริกา และประเทศอื่นกว่า ๕๐ ประเทศ โดยมีเป้าหมายหลักคือกำกับดูแลให้กิจกรรมทุกขั้นตอนในวัฏจักรชีวิตของปัญญาประดิษฐ์ (AI Lifecycle) ไม่ว่าจะเป็นการออกแบบ พัฒนา นำไปใช้ หรือปรับปรุง จะต้อง “ไม่ล่วงละเมิดหรือขัดแย้งกับมาตรฐานด้าน สิทธิมนุษยชน ประชาธิปไตย และหลักนิติธรรม”

บทบัญญัติในอนุสัญญาได้แยกออกเป็นหลายหัวข้อสำคัญ อาทิ

(๑) การเคารพต่อศักดิ์ศรีมนุษย์และความเป็นอิสระของบุคคล (Human Dignity and Individual Autonomy)

(๒) ความโปร่งใสและการกำกับดูแลปัญญาประดิษฐ์ (Transparency and Oversight) เช่น การต้องระบุว่าเนื้อหาถูกสร้างโดยระบบปัญญาประดิษฐ์ (Identification of Content Generated by Artificial Intelligence Systems)

(๓) ความรับผิดชอบและความเสี่ยง (Accountability and Responsibility) โดยที่รัฐภาคีจะต้องมีมาตรการจัดการอันตรายหรือผลกระทบในเชิงลบจากปัญญาประดิษฐ์ต่อ สิทธิมนุษยชน ประชาธิปไตย และหลักนิติธรรม

(๔) การปกป้องความเท่าเทียมและป้องกันการเลือกปฏิบัติ (Equality and Non-discrimination)

(๕) การคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลและความเป็นส่วนตัว (Privacy and Personal Data Protection) ตามมาตรฐานด้านข้อมูลทั้งในระดับสากลและระดับประเทศ

(๖) ความน่าเชื่อถือของระบบปัญญาประดิษฐ์ (Reliability) เช่น คุณภาพ ความปลอดภัย และคุณภาพของข้อมูลที่ใช้ในการสอนและพัฒนาปัญญาประดิษฐ์

(๗) การส่งเสริมนวัตกรรมที่ปลอดภัย (Safe Innovation) เช่น จะต้องดำเนินการผ่าน sandbox ที่มีการควบคุมจากหน่วยงานที่มีอำนาจ เพื่อป้องกันผลกระทบต่อ สิทธิมนุษยชน ประชาธิปไตย และหลักนิติธรรม

(๘) ระบบเยียวยาและการป้องกันตามขั้นตอน (Remedies and Procedural Safeguards) ซึ่งรวมถึงขั้นตอนในการปกป้องสิทธิเข้าถึงข้อมูลของระบบปัญญาประดิษฐ์ การโต้แย้งคำตัดสิน และการร้องเรียนที่มีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ อนุสัญญาดังกล่าวยังมีความสอดคล้องและถูกนำไปใช้งานร่วมกับกฎหมายปัญญาประดิษฐ์ของสหภาพยุโรป (EU AI Act) ซึ่งจะเน้นไปที่การคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน เช่น สิทธิความเป็นส่วนตัว สิทธิเสรีภาพในการแสดงออก และการป้องกันการเลือกปฏิบัติ ส่งเสริมความโปร่งใส ทำให้การทำงานของระบบปัญญาประดิษฐ์สามารถตรวจสอบได้ และผู้ใช้งานสามารถเข้าใจได้ว่าระบบปัญญาประดิษฐ์ตัดสินใจอย่างไร รวมถึงควบคุมการใช้งานปัญญาประดิษฐ์ในด้านที่อาจก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อสังคม เช่น การใช้ปัญญาประดิษฐ์ในการตัดสินคดี หรือการคัดเลือกบุคลากร โดยกฎหมายดังกล่าวมีผลบังคับใช้ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๒๐๒๕ และมีหลักการโดยรวมคือ เน้นการกำกับดูแลตามระดับความเสี่ยงของระบบปัญญาประดิษฐ์ (Risk-based Approach) โดยจะต้องสร้างความโปร่งใส (Transparency) ความรับผิดชอบต่อผลที่เกิด (Accountability) และคุ้มครองสิทธิผู้ได้รับผลกระทบ

โดยสรุป อนุสัญญานี้ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในระดับนานาชาติที่เน้นให้ปัญญาประดิษฐ์ไม่ใช่เพียงเทคโนโลยี แต่ต้องอยู่ภายใต้มาตรฐานสิทธิมนุษยชน ประชาธิปไตย และหลักนิติธรรม เพื่อให้การใช้ปัญญาประดิษฐ์เป็นไปอย่างยุติธรรม โปร่งใส และสามารถตรวจสอบได้ โดยเฉพาะในระบอบยุติธรรมที่มีผลกระทบต่อชีวิตและสิทธิเสรีภาพของประชาชน

๒.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัญญาประดิษฐ์ในระบบกฎหมายและความยุติธรรม

๒.๓.๑ Legally-Informed Explainable AI (LIXAI) (Gennie Mansi, 2025)

ตัวอย่างงานวิจัยหนึ่งที่เสนอแนวคิดใหม่ที่เรียกว่า “Legally-Informed Explainable AI (LIXAI)” ซึ่งเกิดขึ้นจากความพยายามออกแบบระบบปัญญาประดิษฐ์ที่อธิบายได้ (Explainable AI) ให้ต้องสามารถตอบสนองต่อบริบททางกฎหมายในสภาพแวดล้อมทางสังคมเชิงเทคนิค (Sociotechnical Environment) ได้ โดยเฉพาะในประเภทงานหรืออุตสาหกรรมที่จะได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากการใช้ระบบปัญญาประดิษฐ์ร่วมในการตัดสินใจ (Decision-Support AI) เช่น ในทางการแพทย์ การศึกษา หรือการเงิน โดยงานวิจัยชี้ว่าหากไม่ผนวกข้อพิจารณาทางกฎหมายเข้าไปในระบบปัญญาประดิษฐ์ตั้งแต่ต้น ถึงแม้ปัญญาประดิษฐ์นั้นจะสามารถให้คำอธิบายและที่มาที่ไปของผลลัพธ์ได้ (Explainable AI) แต่คำอธิบายนั้นก็อาจนำไปสู่ความไม่เป็นธรรมในทางกฎหมายและความยุติธรรม โดยเฉพาะกับกลุ่มเปราะบางได้ เช่น การที่ระบบปัญญาประดิษฐ์ใช้ข้อมูลโดยไม่มีกระบวนการเวลาที่ชัดเจน (Time-stamped) หรือไม่มีช่องทางให้ผู้ที่ได้รับผลกระทบทางกฎหมายจากการใช้งานระบบปัญญาประดิษฐ์ดังกล่าว สามารถโต้แย้งได้ (Contestability) เป็นต้น

งานวิจัยดังกล่าวได้นำเสนอแนวคิดในการกำหนดผู้มีส่วนได้ส่วนเสียไว้ ๓ กลุ่มหลักที่ศักยภาพและความต้องการในการใช้งานระบบอธิบายของปัญญาประดิษฐ์ที่แตกต่างกันไป ได้แก่

(๑) ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ (Decision Makers) เช่น แพทย์ ผู้พิพากษา หรือเจ้าหน้าที่รัฐ ที่ต้องนำคำอธิบายของระบบไปประกอบการตัดสินใจและต้องทราบถึงข้อจำกัดทางกฎหมายและความรับผิดชอบของตน

(๒) ผู้ได้รับผลกระทบจากการตัดสินใจ (Decision Subjects) เช่น ผู้ป่วย ผู้สมัครสินเชื่อ ผู้ตกเป็นจำเลย ที่ต้องเข้าถึงคำอธิบายที่ช่วยให้เข้าใจสิทธิและสามารถเรียกร้องความยุติธรรมได้

(๓) ตัวแทนทางกฎหมายและตัวแทนในกระบวนการยุติธรรม (Legal Representatives) เช่น ทนาย ความหรือผู้แทนทางกฎหมาย ที่จำเป็นต้องเข้าถึงรายละเอียดและบันทึกการตรวจสอบ (Audit Logs) ของระบบ เพื่อใช้ในการตรวจสอบหรือโต้แย้งคำตัดสินของปัญญาประดิษฐ์

งานศึกษาใช้ตัวอย่างระบบปัญญาประดิษฐ์ทางการแพทย์ (Medical AI) เพื่ออธิบายความซับซ้อนของ LIXAI โดยแสดงให้เห็นว่า แพทย์จะต้องสร้างความสมดุล (Balance) ระหว่างองค์ความรู้ทางการแพทย์ (Medical Knowledge) คุณค่าของผู้ป่วย (Patient Values) และความรับผิดชอบทางกฎหมาย (Legal Liabilities) เช่น จะต้องทราบว่าเขาจะต้องรับผิดชอบในทางแพ่งหรืออาญาอย่างไรหากปฏิเสธหรือยอมรับคำแนะนำจากปัญญาประดิษฐ์ ในขณะที่ผู้ป่วยอาจได้รับผลกระทบจากการถูกปฏิเสธการรักษา อันเนื่องมาจากการใช้ระบบปัญญาประดิษฐ์ของบริษัทประกัน โดยไม่มีคำอธิบายที่ชัดเจนหรือตัวเลือกในการโต้แย้งได้ตามสิทธิของตนเอง

งานวิจัยนี้ยังได้เสนอ ๒ ข้อเสนอแนะ ในการออกแบบระบบปัญญาประดิษฐ์ที่อธิบายได้ (XAI) ได้ เพื่อให้เป็นไปตามบริบททางกฎหมาย ได้แก่

(๑) ต้องมีการตรวจสอบข้อมูลทางกฎหมาย (Legal Information) ที่เกี่ยวข้องและมีผลกระทบต่อการทำงานและตัดสินใจของแพทย์ โดยระบบปัญญาประดิษฐ์จะต้องสามารถอธิบายกฎหมายและสิทธิตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง และเสนอข้อมูลที่จะมีประโยชน์ต่อการดำเนินการทางกฎหมาย (Legally Actionable Information) ในกรณีที่หากเกิดความเสียหายขึ้นได้

(๒) ต้องมีการทดสอบและประเมินผลกระทบตามบริบททางกฎหมายของการใช้ระบบปัญญาประดิษฐ์ที่สามารถอธิบายได้นี้ ในกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ เพื่อรับข้อเสนอแนะต่าง ๆ (Feedback) และดำเนินการปรับปรุงระบบปัญญาประดิษฐ์ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

โดยสรุป แนวคิด Legally-Informed Explainable AI (LIXAI) ถือเป็นร่วมสำคัญระหว่างปัญญาประดิษฐ์ที่สามารถอธิบายได้ (Explainable AI) และหลักนิติธรรม (Rule of Law) โดยมุ่งเน้นให้ระบบปัญญาประดิษฐ์ไม่เพียงแต่ต้อง “โปร่งใสและอธิบายได้” เท่านั้น แต่ยังต้องเข้าใจถึงบริบทของกฎหมาย ต้องสามารถถูกท้าทาย (Challenge) สามารถถูกโต้แย้งได้ (Contestable) และเป็นเครื่องมือที่ส่งเสริมสิทธิประชาชนได้อย่างแท้จริง ไม่ใช่แค่เครื่องมือทางเทคนิคที่สร้างความเสี่ยงอันเป็นอุปสรรคต่อความสมดุลของอำนาจในระบบยุติธรรมได้

๒.๓.๒ Explainable AI for government: Does the type of explanation matter to the accuracy, fairness, and trustworthiness of an algorithmic decision as perceived by those who are affected? (Naomi Aoki, 2024)

ตัวอย่างอีกหนึ่งงานวิจัยโดย Aoki, Tatsumi, Naruse และ Maeda ที่ตีพิมพ์ในวารสาร Government Information Quarterly ได้สำรวจว่า ลักษณะชนิดของคำอธิบาย (Explanation Type) ที่ผู้ได้รับผลกระทบได้รับ มีผลต่อการรับรู้ถึงความยุติธรรม ความแม่นยำ และความน่าเชื่อถือของคำตัดสินโดยอัลกอริทึมของปัญญาประดิษฐ์หรือไม่ โดยเน้นบริบทการตัดสินใจของหน่วยงานรัฐบาลแบบอัตโนมัติ เนื่องจากผู้ถูกกระทบอาจไม่เชื่อมั่นในระบบหากไม่มีคำอธิบายที่ชัดเจน

โดยกลุ่มตัวอย่างเป็นผู้บริหารระดับสูงในบริษัทจดทะเบียนในประเทศญี่ปุ่นจำนวน ๑,๒๐๐ ราย และการทดลองถูกแบ่งเป็นสองชุดสถานการณ์ อันได้แก่

(๑) กรณีที่บริษัทถูกปฏิเสธเงินอุดหนุนจากรัฐ (Ministry’s Decision to Reject a Grant Application)

(๒) กรณีที่บริษัทถูกเลือกให้โดนตรวจสอบภาษี ณ สถานที่ทำการของบริษัท (On-site Tax Inspection)

ซึ่งจาก ๒ เหตุการณ์ดังกล่าว ผู้เข้าร่วมวิจัยจะได้รับคำอธิบายในลักษณะต่าง ๆ เมื่อปัญญาประดิษฐ์ให้ผลลัพธ์การตัดสินใจในบริบทราชการ โดยแบ่งออกเป็น ๕ ประเภทคำอธิบาย ได้แก่

(๑) ไม่มีคำอธิบาย (No Explanation): ผู้เข้าร่วมวิจัยไม่ได้รับข้อมูลใด ๆ เกี่ยวกับการตัดสินใจของปัญญาประดิษฐ์ ซึ่งมักส่งผลต่อความรู้สึกไม่เป็นธรรม และลดความน่าเชื่อถือ

(๒) คำอธิบายแบบอธิบายถึงข้อมูลนำเข้า (Input-based Explanation): ผู้เข้าร่วมวิจัยจะได้รับคำอธิบายว่าปัญญาประดิษฐ์เลือกใช้ข้อมูลนำเข้าและตัวแปรอะไร (Input Variables) ในการตัดสินใจ เช่น ระดับรายได้ อายุ หรือประวัติการเสียภาษี เพื่อให้เข้าใจว่ามีปัจจัยใดส่งผลต่อผลลัพธ์ของการตัดสินใจของปัญญาประดิษฐ์

(๒) คำอธิบายแบบภาพรวมกลุ่ม (Group-based Explanation): ผู้เข้าร่วมวิจัยจะได้รับคำอธิบายในเชิงภาพรวมและข้อมูลเชิงสถิติของผลลัพธ์จากการตัดสินใจจากกลุ่มข้อมูลที่ใช้ในการสอนปัญญาประดิษฐ์ (Training Data) เช่น ร้อยละของการถูกปฏิเสธคำขอในประชากรที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน อันจะทำให้ผู้เข้าร่วมวิจัยได้เห็นบริบทภาพรวมของระบบปัญญาประดิษฐ์

(๔) คำอธิบายแบบยกกรณีเหตุการณ์ตัวอย่าง (Case-based explanation): ผู้เข้าร่วมวิจัยจะได้รับคำอธิบายที่เป็นการนำเสนอกรณีตัวอย่างที่ใกล้เคียงกับสถานการณ์ที่ผู้เข้าร่วมวิจัยถูกปัญญาประดิษฐ์ตัดสินใจ เพื่อใช้ประกอบการพิจารณาว่าผลลัพธ์ที่ผู้เข้าร่วมวิจัยได้รับนั้นสมเหตุสมผลหรือไม่

(๕) คำอธิบายแบบสมมติฐานเปลี่ยนแปลง (Counterfactual Explanation): ผู้เข้าร่วมวิจัยจะได้รับคำอธิบายในลักษณะว่า “ถ้าปัจจัย ก. มีความแตกต่างออกไป ผลลัพธ์จะเปลี่ยนไปอย่างไร” ซึ่งจะทำให้ผู้เข้าร่วมวิจัยเข้าใจว่า สามารถมีทางเลือก ป้องกัน หรือเปลี่ยนแปลงผลลัพธ์คำตัดสินของปัญญาประดิษฐ์ได้อย่างไรบ้าง

ผลการทดลองชี้ว่าเมื่อมีคำอธิบายในลักษณะต่าง ๆ จะส่งผลต่อปัจจัย ๓ ประการ ได้แก่ ทัศนคติต่อความยุติธรรม (Perceived Fairness) ความแม่นยำของคำตัดสิน (Accuracy) และความน่าเชื่อถือของคำตัดสิน (Trustworthiness) ในแต่ละบริบทของการตัดสินใจ โดยคำอธิบายบางรูปแบบมักให้ผลลัพธ์ด้านความรู้สึก “ยุติธรรม” และ “ไว้วางใจได้” สูงกว่าแบบอื่น และสูงกว่าการไม่ให้คำอธิบายใด ๆ อย่างมีนัยสำคัญ และในขณะเดียวกัน ผลลัพธ์จากงานวิจัยก็ยังชี้ให้เห็นว่า คำอธิบายประเภทที่แตกต่างกันก็มีความเหมาะสมกับสถานการณ์และบริบทที่ต่างแตกต่างกัน เช่น ในกรณีศึกษาแรก (กรณีที่บริษัทถูกปฏิเสธเงินอุดหนุนจากรัฐ) คำอธิบายแบบภาพรวมกลุ่ม (Group-based Explanation) ไม่ค่อยส่งผลในเชิงบวกต่อปัจจัย ๓ ประการมากเท่ากับคำอธิบายในรูปแบบอื่น ในขณะที่ ในกรณีศึกษาที่สอง (กรณีที่บริษัทถูกเลือกให้โดนตรวจสอบภาษี) กลับพบว่า คำอธิบายทุกรูปแบบ มีผลเชิงบวกต่อปัจจัยทั้ง ๓ ประการใกล้เคียงกัน และมากกว่าการไม่ให้คำอธิบายอย่างมีนัยสำคัญ

ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัยนี้คือ แม้ระบบปัญญาประดิษฐ์จะเป็นกลางหรือแม่นยำจริงแค่ไหนก็ตาม ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการถูกตัดสินของปัญญาประดิษฐ์นั้นมักจะตีความว่า ระบบดังกล่าวมี “ความยุติธรรม” หรือ “ความน่าเชื่อถือ” จากความชัดเจนและประเภทของคำอธิบายที่ได้รับ ประกอบกับคำตัดสินนั้น นอกจากนี้งานวิจัยยังแสดงให้เห็นว่า ไม่ได้เพียงแต่ระบบจะให้คำอธิบายแบบใดก็ได้ แต่ต้องเลือกชนิดของคำอธิบายที่เหมาะสมกับบริบท สถานการณ์ และความต้องการของผู้ที่ได้รับผลกระทบการคำตัดสินนั้น ๆ เพื่อเสริมสร้างความรู้สึกว่าเครื่องมือหรือระบบปัญญาประดิษฐ์นั้น มีความยุติธรรม แม่นยำ และน่าไว้วางใจ

๒.๓.๓ การอภิปรายกลุ่มในหัวข้อเรื่อง ผลกระทบของปัญญาประดิษฐ์ต่อกระบวนการยุติธรรมทางอาญา (The Implications of AI for Criminal Justice) (CCJ, 2024)

รายงานการอภิปรายกลุ่มของสภาความยุติธรรมทางอาญา (Council on Criminal Justice: CCJ) ประเทศสหรัฐอเมริกา ที่จัดร่วมกับ Stanford Criminal Justice Center ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๒๐๒๔ ได้สรุปผลการประชุมหารือของผู้เชี่ยวชาญหลากหลายด้าน เช่น นักวิจัย นักกฎหมาย อาจารย์ ตำรวจ เจ้าของกิจการ ผู้พัฒนาปัญญาประดิษฐ์ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ๆ เพื่อหารือถึงการนำเอาระบบปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาของสหรัฐอเมริกา ซึ่งมองเห็นทั้งโอกาสในการยกระดับประสิทธิภาพและความยุติธรรม รวมถึงความเสี่ยงและความท้าทายในทางปฏิบัติ

ข้อค้นพบเชิงประจักษ์สำคัญ

(๑) องค์การขาดความรู้และมาตรฐานชัดเจน

แม้แนวคิดเรื่องจริยธรรมของปัญญาประดิษฐ์ (AI Ethics) อย่าง ความเสมอภาค (Fairness) ความโปร่งใส (Transparency) และความรับผิดชอบ (Accountability) จะเป็นที่ยอมรับและได้รับการพูดถึงอย่างกว้างขวาง แต่ในทางปฏิบัติหลายหน่วยงานยังขาดความรู้ความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับปัญญาประดิษฐ์ ไม่มีการอบมาตรฐานทางกฎหมายเฉพาะ และยังไม่มีระบบกำกับดูแลที่เชื่อถือได้

(๒) ความเสี่ยงจากการนำเอาระบบปัญญาประดิษฐ์มาใช้โดยไม่มีการกำกับดูแล

การใช้งานปัญญาประดิษฐ์ในงานด้านการบังคับใช้กฎหมาย การพิจารณาคดี และการบริหารคดี หากไม่มีมาตรการกำกับดูแลอย่างใกล้ชิด อาจนำไปสู่การละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐาน และลดความน่าเชื่อถือในระบบยุติธรรมโดยรวม

(๓) ความจำเป็นของทีมทำงานเฉพาะกิจ (Task Force) และการกำหนดมาตรฐาน

สภาความยุติธรรมทางอาญา (CCJ) ได้ริเริ่มทีมงานเฉพาะกิจที่มีชื่อว่า Task Force on Artificial Intelligence ร่วมกับ RAND Corporation เพื่อพัฒนารอบหลักการและแนวทางควบคุมการใช้ระบบปัญญาประดิษฐ์อย่างปลอดภัย ยุติธรรม และมีประสิทธิภาพในกระบวนการอาญา โดยเชิญผู้แทนจากหลายภาคส่วนเข้าร่วม เพื่อสร้างข้อกำกับเชิงนโยบายและมาตรฐานปฏิบัติที่ชัดเจน

ข้อเสนอเชิงปฏิบัติ

(๑) การประเมินจากการนำไปใช้งานจริง (Empirical Evaluation):

ส่งเสริมให้มีการประเมินระบบปัญญาประดิษฐ์ในบริบทการใช้งานจริงอย่างต่อเนื่อง เพื่อตรวจสอบผลกระทบต่อความยุติธรรม ความแม่นยำ และความไว้วางใจจากผู้ที่ได้รับผลกระทบหรือเกี่ยวข้อง

(๒) การพัฒนามาตรฐานในการกำกับดูแล และวางกรอบนโยบายสำหรับการรับรองว่าระบบปัญญาประดิษฐ์ที่นำมาใช้ สอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชนและหลักนิติธรรม:

พัฒนามาตรการเชิงกฎหมาย เช่น การตรวจสอบ (Audit) การทบทวนผลลัพธ์ และการชะลอหรือหยุดใช้งานปัญญาประดิษฐ์นั้น ๆ หากพิจารณาแล้วว่าพบความเสียหายหรือสร้างผลกระทบเชิงลบต่อหลักนิติธรรมหรือสิทธิมนุษยชน

(๓) การสร้างความรู้ในหน่วยงานยุติธรรมและหน่วยงานของรัฐ:

สนับสนุนการอบรมให้กับผู้ใช้งานปัญญาประดิษฐ์ในหน่วยงานยุติธรรม เกี่ยวกับระบบปัญญาประดิษฐ์โดยภาพรวม หลักการด้านจริยธรรมของปัญญาประดิษฐ์ (AI Ethics) ระบบตรวจสอบและความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นในบริบทต่าง ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับหน้าที่ของผู้ปฏิบัติงาน

โดยสรุปแล้ว รายงานของสภาความยุติธรรมทางอาญา (CCJ) ชี้ให้เห็นว่า การนำเอาระบบปัญญาประดิษฐ์เข้ามาใช้ในระบบยุติธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกระบวนการอาญา สามารถสร้างโอกาสและศักยภาพในการปรับปรุงประสิทธิภาพของระบบโดยรวมเป็นอย่างมาก แต่หากไม่มีความรู้ ความชัดเจนด้านกฎหมาย และเครื่องมือกำกับดูแลที่เหมาะสม การใช้ปัญญาประดิษฐ์อาจส่งผลกระทบเชิงลบ สร้างผลเสีย และทำลายหลักความยุติธรรมและหลักนิติธรรมได้

๒.๓.๔ Artificial Intelligence, the Rule of Law and Public Administration: The Case of Taxation (Daly, 2024)

การประยุกต์ใช้ปัญญาประดิษฐ์ในการบริหารภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกระบวนการจัดเก็บภาษี (Taxation) กำลังกลายเป็นหนึ่งในแนวโน้มสำคัญของการเปลี่ยนผ่านสู่รัฐบาลดิจิทัลทั่วโลก อย่างไรก็ตาม ในบทความวิจัยของ สตีเฟน ดาลี (Stephen Daly) ซึ่งตีพิมพ์ในวารสาร The Cambridge Law Journal ได้ตั้งคำถามต่อความเหมาะสมและความเสี่ยงของการใช้ปัญญาประดิษฐ์ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับอำนาจรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของ “หลักนิติธรรม” (Rule of Law)

ผู้เขียนอ้างอิงบริบทของระบบการจัดเก็บภาษีเป็นกรณีศึกษา โดยแสดงให้เห็นว่าระบบปัญญาประดิษฐ์สามารถช่วยให้การบังคับใช้กฎหมายภาษีมมีความเสมอภาค ชัดเจน และเป็นกลางมากยิ่งขึ้น และระบบสามารถช่วยลดความผิดพลาดและความไม่เป็นธรรมอันเกิดจากการตัดสินใจของมนุษย์ (Human Discretion) สามารถลดอคติส่วนตัวของผู้ใช้กฎหมาย และยกระดับความสม่ำเสมอในการตีความกฎหมายได้

แต่ในขณะเดียวกัน ผู้เขียนก็ได้ชี้ให้เห็นว่าการใช้ปัญญาประดิษฐ์ โดยเฉพาะระบบที่ใช้อัลกอริทึมการเรียนรู้ของเครื่อง (Machine Learning: ML) ในกระบวนการทางปกครอง อาจก่อให้เกิด “ความไม่ชอบธรรมเชิงกระบวนการ” (Procedural Illegitimacy) เนื่องจากปัญญาประดิษฐ์ทำงานโดยการประมวลผลข้อมูลจำนวนมากเพื่อสังเคราะห์รูปแบบหรือแนวโน้ม (Pattern Recognition) โดยอาจไม่มีหลักการตีความหรือเหตุผลทางนิติศาสตร์ที่สามารถตรวจสอบได้ในแบบที่ระบบกฎหมายต้องการ ความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจึงมิใช่เพียงเรื่องของ “ความแม่นยำ” แต่รวมถึง การอธิบายผลลัพธ์ได้ (Explainability) การโต้แย้งหรืออุทธรณ์ได้ (Contestability)

และ ความสามารถในการรับผิดชอบ (Accountability) ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของหลักจริยธรรมของปัญญาประดิษฐ์และหลักนิติธรรม

ผู้เขียนได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ปัญญาประดิษฐ์กับหลักนิติธรรมในบริบทของการบริหารจัดการเก็บภาษี โดยมุ่งวิเคราะห์ว่าระบบปัญญาประดิษฐ์สามารถตอบสนองหรือขัดแย้งต่อข้อเรียกร้องของหลักนิติธรรมในบริบทการบริหารภาครัฐอย่างไรบ้าง ทั้งนี้ การวิเคราะห์ของบทความแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนหลัก ได้แก่

(๑) การศึกษาว่าปัญญาประดิษฐ์ สามารถเสริมสร้างหลักการสำคัญของนิติธรรม เช่น ความรับผิดชอบ (Accountability) ความแน่นอน (Certainty) ความสอดคล้องของกฎหมายกับการบังคับใช้ (Congruence) และการมีข้อยุติ (Finality) ได้อย่างไร

(๒) การศึกษาว่ากฎหมายภายในแต่ละประเทศได้สะท้อนหลักนิติธรรมในการควบคุมปัญญาประดิษฐ์ มากน้อยเพียงใด

จากผลการวิเคราะห์ ผู้เขียนเสนอให้รัฐต่าง ๆ ใช้การศึกษานี้เป็น “กระจกสะท้อน” เพื่อพิจารณาว่าทำไมถึงยังไม่สามารถใช้ระบบปัญญาประดิษฐ์เป็นเครื่องมือส่งเสริมหลักนิติธรรมได้อย่างเต็มที่ และเมื่อเปรียบเทียบกับกันแล้ว ประเทศต่าง ๆ มีระดับความสอดคล้องภายใน (Internal Consistency) ต่อหลักนิติธรรมที่แตกต่างกัน บางประเทศผลักดันหลักนิติธรรมบางด้านอย่างเข้มข้น เช่น ความโปร่งใสหรือความเท่าเทียม แต่กลับละเลยหลักพื้นฐานในด้านอื่น เช่น ความสามารถในการตรวจสอบถ่วงดุลการตัดสินใจของรัฐโดยประชาชน

นอกจากนี้ผู้เขียนยังยกตัวอย่าง เช่น หลักความชอบด้วยกฎหมาย (Principle of Legality) ตามความเข้าใจเชิงลึก (Thick Account) ซึ่งว่ากฎหมายควรระบุรายละเอียดเกี่ยวกับการใช้ปัญญาประดิษฐ์ไว้ในกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดเก็บภาษีไว้อย่างชัดเจน และต้องมีมาตรการคุ้มครองสิทธิของประชาชน ซึ่งในประเด็นนี้พบว่า ประเทศเยอรมนี เนเธอร์แลนด์ และสโลวาเกีย ได้กำหนดไว้ในกฎหมายระดับพระราชบัญญัติ แต่สหราชอาณาจักรกลับไม่มีบทบัญญัติเช่นนั้น นอกจากนี้ ยังมีข้อสังเกตว่าประเทศต่าง ๆ มักล้มเหลวในการเปิดเผยข้อมูลการทำงานของระบบปัญญาประดิษฐ์ที่ใช้ในการประเมินความเสี่ยงภาษี (Risk Management Systems: RMS) ทั้งที่การไม่เปิดเผยข้อมูลดังกล่าวอาจก่อให้เกิดอุปสรรคต่อการอุทธรณ์หรือคัดค้านของผู้เสียภาษีกก็ตาม

นอกจากกรณีศึกษาด้านการจัดเก็บภาษีแล้ว บทความยังเสนอว่า กรอบวิเคราะห์จากหลักนิติธรรมนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในด้านอื่นของกฎหมายปกครองสาธารณะได้อีกมาก เช่น ด้านสวัสดิการ แรงงาน หรือการบริหารความยุติธรรม นอกจากนี้ ยังสนับสนุนแนวคิดที่ว่าความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีไม่ได้จำเป็นต้องขัดกับหลักนิติธรรม หากแต่สามารถออกแบบให้เทคโนโลยีตอบสนองความต้องการของคุณค่าทางกฎหมายได้

ท้ายที่สุด บทความนี้ชี้ว่า หลักนิติธรรมเป็นกรอบวิเคราะห์ที่มีความเป็นสากล และสามารถใช้ตรวจสอบความสอดคล้องของอำนาจรัฐในบริบทของกฎหมายทุกแขนง โดยเฉพาะในยุคที่เทคโนโลยี

ปัญญาประดิษฐ์มีบทบาทเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง จึงจำเป็นต้องมีการถกเถียงว่า อำนาจของเจ้าหน้าที่รัฐ ในด้านการประเมิน การจัดเก็บ การเรียกข้อมูล และการลงโทษทางภาษี ควรได้รับการกำกับควบคุม ในระดับใด เพื่อให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของหลักนิติธรรมอย่างแท้จริง

๓. วิวัฒนาการของการนำเอาปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในการกระบวนการยุติธรรม

๓.๑ ระดับนานาชาติ (International)

ในบริบทระดับนานาชาติ ระบบปัญญาประดิษฐ์เริ่มปรากฏในหลายด้านของกระบวนการยุติธรรม โดยแต่ละเทคโนโลยีได้มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องด้วยความพยายามเพิ่มประสิทธิภาพและความแม่นยำของการดำเนินกระบวนการทางกฎหมาย โดยมีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างการนำเอาปัญญาประดิษฐ์ไปใช้ในประเทศสหรัฐอเมริกา:

(๑) ระบบค้นหาและรวบรวมข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ (eDiscovery / Electronic Discovery) หรือการใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์เพื่อช่วยในการตรวจสอบเอกสารจำนวนมาก (Technology-Assisted Review: TAR) ซึ่งเป็นการใช้ปัญญาประดิษฐ์ในการช่วยค้นหาและจัดหมวดหมู่เอกสารอิเล็กทรอนิกส์ เช่น อีเมล หรือเอกสารดิจิทัลอื่น ๆ โดยระบบจะเรียนรู้จากการสอนและประเมินโดยผู้เชี่ยวชาญ และสามารถนำไปใช้เพื่อประมวลผลเอกสารจำนวนมากได้อย่างรวดเร็วและแม่นยำ ซึ่งในประเทศสหรัฐอเมริกา ระบบ TAR ได้รับการยอมรับในศาลตั้งแต่ปี ค.ศ. ๒๐๑๒ และถูกนำไปประยุกต์ใช้อย่างแพร่หลายในอังกฤษและไอร์แลนด์

(๒) ระบบคัดกรองคดีเบื้องต้นจากการประเมินความเสี่ยง (Risk Assessment) เช่น ระบบ COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions) ที่ใช้ในประเทศสหรัฐอเมริกา เพื่อช่วยประเมินโอกาสที่ผู้ต้องขังจะกระทำความผิดซ้ำหรือไม่แสดงตัวในศาล โดยระบบ COMPAS ได้ถูกนำไปใช้อย่างแพร่หลายในหลายรัฐ เช่น ฟลอริดา นิวยอร์ก และแคลิฟอร์เนีย แต่ก็ถูกศึกษา วิจัย และวิจารณ์ว่าไม่ได้มีความแม่นยำไปกว่าผู้ที่มีความชำนาญในด้านดังกล่าว และอาจจะมียอคติเชิงเชื้อชาติที่ส่งผลต่อความไม่เป็นธรรมในการประเมินความเสี่ยง

(๓) ระบบช่วยร่างคำพิพากษาและสนับสนุนผู้พิพากษา โดยศาลรัฐบาลกลางของสหรัฐฯ (Federal Courts) ได้เริ่มทดลองใช้ปัญญาประดิษฐ์ในการช่วยเตรียมร่างคำพิพากษา วิเคราะห์ประเด็นกฎหมาย หรือช่วยงานธุรการ เช่น แยกจัดสรรคดีให้ผู้พิพากษา การใช้ระบบ Chatbots สำหรับให้ข้อมูลประชาชน และระบบจัดการบุคลากรภายในของศาล

ตัวอย่างการนำเอาปัญญาประดิษฐ์ไปใช้ในยุโรป:

(๑) อังกฤษและเวลส์

ศาลในอังกฤษและเวลส์ได้ออกแนวปฏิบัติให้ผู้พิพากษาสามารถใช้ปัญญาประดิษฐ์เพื่อช่วยร่างคำพิพากษาและสรุปประเด็นกฎหมายได้ โดยยังคงให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้พิพากษามนุษย์ ในการตัดสินใจขั้นสุดท้าย และต้องรับผิดชอบต่อผลงานทั้งหมดโดยตรง แนวปฏิบัติยังเตือนถึงความ

เสี่ยงของการให้ปัญญาประดิษฐ์สามารถเข้าถึงข้อมูลลับ และย้ำให้ต้องระบุและเผยแพร่การใช้ปัญญาประดิษฐ์แก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเพื่อรักษาความโปร่งใส (Transparency) และ ความรับผิดชอบ (Accountability)

(๒) เนเธอร์แลนด์ ลัตเวีย และบริเตนใหญ่

ตามรายงานของคณะกรรมการการยุโรปเพื่อประสิทธิภาพในการยุติธรรม สภายุโรป (European Commission for the Efficiency of Justice: CEPEJ) มีการใช้งาน ระบบโต้แย้งอิเล็กทรอนิกส์ (e-Dispute) หรือ Online Dispute Resolution (ODR) ที่ช่วยดำเนินคดีขนาดเล็กโดยอัตโนมัติ เช่น กรณีข้ามพรมแดนในสหภาพยุโรป ตัวอย่างนี้ถูกนำเสนอโดยผู้แทนจากเนเธอร์แลนด์ ลัตเวีย และบริเตนใหญ่ ซึ่งเป็นการนำปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในกระบวนการยุติธรรมผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัล โดยไม่จำเป็นต้องเข้าสู่กระบวนการทางศาลแบบเดิมที่ซับซ้อนและใช้เวลานาน

(๓) สเปน

ในประเทศสเปนได้มีการนำเอาระบบประเมินความเสี่ยงในการใช้ความรุนแรงของคู่ครอง (Evaluation of Partner Violence-Risk) ชื่อระบบว่า VioGén มาช่วยเจ้าหน้าที่ตำรวจและผู้พิพากษาในการกำหนดมาตรการป้องกันคดีประเภทดังกล่าว

(๔) อิตาลี

ศาลอุทธรณ์หรือศาลสูงสุดของอิตาลี (Italian Court of Cassation) ได้ก่อตั้ง ศูนย์เอกสารอิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Documentation Centre: CED) เพื่อสำรวจการใช้ปัญญาประดิษฐ์ในกระบวนการยุติธรรม โดยเฉพาะเรื่องการกำหนดเกณฑ์ตัดสินล่วงหน้า (Pre-determination) และการวิเคราะห์ประโยคเพื่อช่วยร่างและวิเคราะห์คำพิพากษา นอกจากนี้ ยังมีการทดลองนำเอาระบบปัญญาประดิษฐ์มาประยุกต์ในกระบวนการสอบสวนทางไกล (Remote Investigation Process) อีกด้วย

ตัวอย่างการนำเอาปัญญาประดิษฐ์ไปใช้ในเอเชีย:

(๑) จีน

จีนมีโครงการ “ศาลอัจฉริยะ” (Smart Courts) ที่นำเอาปัญญาประดิษฐ์และข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) มาช่วยงานตุลาการอย่างกว้างขวาง ผู้พิพากษาจีนสามารถใช้เครื่องมือที่มีการใช้ระบบปัญญาประดิษฐ์ เพื่อค้นคว้าวิจัยกฎหมาย สืบค้นคำพิพากษา และตรวจสอบความสอดคล้องของคำตัดสิน ช่วยลดภาระงานและรักษาความสม่ำเสมอของคำพิพากษา (Heaphy, 2025) โดยมีการพัฒนาแพลตฟอร์มปัญญาประดิษฐ์ระดับชาติที่รวบรวมข้อมูลคดีและคำพิพากษากว่า ๓๒๐ ล้านรายการ

เพื่อช่วยผู้พิพากษาสรุปข้อมูลและค้นคำพิพากษาที่เกี่ยวข้องได้อย่างรวดเร็ว (The Supreme People's Court of the People's Republic of China, 2025) เช่น Mobile Micro Court ของศาลอินเทอร์เน็ตปักกิ่ง ซึ่งให้ประชาชนดำเนินกระบวนการทางออนไลน์ผ่านแอป WeChat และมีการใช้งานผู้พิพากษาเสมือนด้วยเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI Virtual Judge) ที่ช่วยรับฟ้องคดีและงานขึ้นต้นแทนผู้พิพากษา (Zhiyuan Guo, 2025) หรือในศาลสูงเซี่ยงไฮ้ก็ได้มีการพัฒนาระบบชื่อว่า Intelligent Criminal Case Assistance ที่ประกอบด้วยคลังข้อมูลคดีอาญาขนาดใหญ่ ซอฟต์แวร์ช่วยจัดการคดี และเครือข่ายเชื่อมโยงข้อมูล เพื่อสนับสนุนการพิจารณาคดีอย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากศาลแล้ว จีนยังมีการนำเอาระบบปัญญาประดิษฐ์ไปใช้ในสำนักงานอัยการเพื่อช่วยในการกลั่นกรองคดีและวิเคราะห์ข้อมูลทางคดี มีการจัดทำหลักการดำเนินคดีอัจฉริยะ (Smart Prosecution) โดยสำนักงานอัยการประชาชนสูงสุดได้พัฒนาแนวทางให้สร้างศูนย์ข้อมูลคดีและระบบวิเคราะห์สำหรับอัยการ ยกตัวอย่างเช่น สำนักงานอัยการมณฑลเจ้อเจียงร่วมกับ Alibaba Cloud สร้างแพลตฟอร์มข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data Platform) ที่ใช้นำเสนอข้อมูลคดีในรูปแบบแผนภาพ ช่วยให้อัยการมองเห็นแนวโน้มและรายละเอียดคดีได้ง่าย และนักวิจัยจีนยังได้พัฒนา “อัยการปัญญาประดิษฐ์” (AI Prosecutor) ซึ่งอ้างว่าสามารถวิเคราะห์สำนวนและแจ้งข้อหาผู้ต้องสงสัยในคดีอาชญากรรมที่พบได้บ่อย ๘ ประเภทด้วยความแม่นยำกว่าร้อยละ ๙๗ (Chen, 2021) เช่น ฉ้อโกง การพนัน ขับขี่อันตราย เป็นต้น โดยระบบต้นแบบนี้ได้ถูกนำไปทดลองใช้ในสำนักงานอัยการเขตผู่ตงของเซี่ยงไฮ้

(๒) ญี่ปุ่น

ปัจจุบันญี่ปุ่นยังไม่มี การนำปัญญาประดิษฐ์มาใช้ตัดสินคดีหรือวางโทษโดยตรง แต่มีการวิจัยและวางกรอบแนวคิดเกี่ยวกับปัญญาประดิษฐ์กับกฎหมาย มาอย่างยาวนาน รัฐบาลญี่ปุ่นได้ออกกฎหมายส่งเสริมการพัฒนาปัญญาประดิษฐ์ฉบับแรกในปี ค.ศ. ๒๐๒๓ เพื่อสนับสนุนการวิจัยและการใช้ปัญญาประดิษฐ์อย่างรับผิดชอบ โดยในแวดวงตุลาการมีการสำรวจความเป็นไปได้ในการใช้ปัญญาประดิษฐ์ช่วยผู้พิพากษาวิเคราะห์ข้อมูลคดี และมีการศึกษาเรื่องปัญญาประดิษฐ์ที่สามารถอธิบายได้ (Explainable AI) เพื่อให้แน่ใจว่าการใช้ปัญญาประดิษฐ์จะไม่ละเมิดหลักการยุติธรรม (Heaphy, 2025) เช่น ศาลญี่ปุ่นร่วมกับผู้เชี่ยวชาญได้มีการศึกษาการใช้ปัญญาประดิษฐ์ เพื่อช่วยค้นหาคำพิพากษาที่เกี่ยวข้องและช่วยตรวจสอบคดีในการวินิจฉัยคดี) อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีโครงการปัญญาประดิษฐ์ใดที่นำมาใช้งานจริงในการพิจารณาคดี ณ ขณะนี้ เนื่องจากญี่ปุ่นใช้ทำที่ระมัดระวังและให้ความสำคัญกับกรอบจริยธรรมคล้ายฮ่องกงและประเทศอื่น ๆ ที่เน้นการวางแนวทางก่อนนำปัญญาประดิษฐ์มาใช้จริง

(๓) เกาหลีใต้

เกาหลีใต้มีนโยบายเชิงรุกในการนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ในการกระบวนการยุติธรรม นับตั้งแต่การยื่นฟ้องออนไลน์ (e-Litigation) จนถึงการพิจารณาคดีเสมือนจริง และล่าสุดคือการบูรณาการ

ปัญญาประดิษฐ์เข้าสู่ระบบศาลอย่างเป็นระบบ โดยในปี ค.ศ. ๒๐๒๕ คณะตุลาการเกาหลีใต้ได้ออกแนวทางการใช้ปัญญาประดิษฐ์อย่างรับผิดชอบ (Responsible AI) ในศาล และจัดตั้ง “คณะกรรมการปัญญาประดิษฐ์ด้านตุลาการ (Judicial Artificial Intelligence Committee)” ซึ่งรวมผู้เชี่ยวชาญทั้งภายในและนอกวงการกฎหมาย ให้ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางกำกับดูแลและประเมินการนำปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในศาลอย่างเหมาะสม (Heaphy, 2025)

นอกจากนี้ ศาลฎีกาเกาหลีใต้ได้เริ่มโครงการพัฒนาระบบ AI Judicial Platform เพื่อช่วยงานพิจารณาคดีโดยตรง โดยได้มอบหมายให้บริษัทยักษ์ใหญ่ด้านโทรคมนาคม เคที คอร์ปอเรชั่น (KT Corporation) ร่วมกับบริษัทเทคโนโลยีทางกฎหมายพัฒนาระบบมูลค่า ๑๔,๕๐๐๐ ล้านบาท (หรือประมาณ ๑๐.๕ ล้านดอลลาร์สหรัฐ) โดยระบบนี้จะใช้โมเดลภาษาขนาดใหญ่ (Large Language Model: LLM) ที่ถูกฝึกสอนมาด้วยข้อมูลกฎหมาย เพื่อใช้ในการสืบค้นคำพิพากษาและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง สรุปประเด็นข้อเท็จจริงและปัญหาข้อกฎหมายจากเอกสารจำนวนมาก ตลอดจนช่วยผู้พิพากษาในการร่างคำพิพากษาเบื้องต้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Dae-Hyun, 2025) คาดว่าระบบดังกล่าวจะช่วยลดภาระงานด้านเอกสารของผู้พิพากษา เพิ่มความรวดเร็วในการพิจารณาคดี และทำให้คำพิพากษามีคุณภาพสม่ำเสมอยิ่งขึ้น โดยศาลของเกาหลีใต้ย้ำว่า ปัญญาประดิษฐ์จะมีบทบาทเป็นเพียงเครื่องมือสนับสนุนช่วยเหลือเท่านั้น ผู้พิพากษายังคงเป็นผู้ตัดสินใจอย่างอิสระในขั้นสุดท้าย

อัยการของเกาหลีใต้ยังได้มีการเปิดใช้งานระบบชื่อว่า Korean Information System of Criminal-Justice Services (KICS) รุ่นใหม่เมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. ๒๐๒๔ ซึ่งเป็นระบบสารสนเทศกระบวนการยุติธรรมแบบบูรณาการที่เชื่อมโยงตำรวจ อัยการ และศาลเข้าด้วยกัน ระบบ KICS รุ่นล่าสุดนี้มีฟังก์ชันอัจฉริยะช่วยสนับสนุนการดำเนินคดีอาญาและงานสอบสวน โดยสามารถประมวลผลข้อมูลคดีจำนวนมากศาล ช่วยเจ้าหน้าที่ในการวิเคราะห์พยานหลักฐานและจัดการคดีได้รวดเร็วยิ่งขึ้น คาดว่าจะเพิ่มประสิทธิภาพการสืบสวนสอบสวนและลดขั้นตอนที่ซ้ำซ้อนในกระบวนการยุติธรรมได้อย่างมีนัยสำคัญอีกด้วย (Heaphy, 2025)

(๔) สิงคโปร์

สิงคโปร์เป็นประเทศที่ขึ้นชื่อด้านการใช้เทคโนโลยีในกระบวนการยุติธรรม โดยมีแนวทาง “ระมัดระวังแต่ก้าวหน้า” ในการนำระบบปัญญาประดิษฐ์มาช่วยงานศาล ถึงแม้สิงคโปร์จะเคยมีแนวทางว่าจะยังไม่มีให้นำเอาปัญญาประดิษฐ์ไปใช้ในการพิพากษาคดีอาญาโดยตรง ตามที่ท่านประธานศาลยุติธรรม ชันดาเรช เมนอน (Chief Justice Sundaresh Menon) ได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า ศาลของสิงคโปร์ยังไม่มีแผนที่จะนำเอาปัญญาประดิษฐ์ไปในการช่วยการตัดสินคดีในอนาคตอันใกล้ (Channel News Asia, 2022) แต่ในปัจจุบันศาลสิงคโปร์ก็ได้เริ่มทดลองนำเอาระบบปัญญาประดิษฐ์เพื่อยกระดับการให้บริการประชาชน ตัวอย่างเช่น ในปี ค.ศ. ๒๐๒๔ ศาลตัดสินคดีเรียกร้องค่าเสียหายเล็กน้อย (Small Claims Tribunals) ได้ทดสอบการใช้ผู้ช่วยเสมือนปัญญาประดิษฐ์ สำหรับช่วย

คู่ความที่มาศาลด้วยตนเอง (ไม่มีทนาย) ให้เข้าใจสิทธิและขั้นตอนในศาลง่ายขึ้น ผ่านการถามตอบ ภาษาธรรมชาติบนเว็บไซต์ (Heaphy, 2025)

ศาลสิงคโปร์ได้ริเริ่มการวิจัยและสำรวจการนำเอาปัญญาประดิษฐ์ไปช่วยสรุปสำนวนคำเบิกความและพยานหลักฐานสำหรับผู้พิพากษา เพื่อให้มองเห็นภาพรวมของคดีได้เร็วและครบถ้วนยิ่งขึ้น นายตัน เคน ฮวี ผู้อำนวยการด้านการเปลี่ยนแปลงและนวัตกรรมของศาลสิงคโปร์ (Mr. Tan Ken Hwee, Chief Transformation and Innovation Officer of the Singapore Courts) ได้อธิบายว่าศาลกำลังทดสอบความสามารถของโมเดลภาษาขนาดใหญ่ (LLM) ในการ “กลั่นกรองและสังเคราะห์พยานหลักฐานจำนวนมากให้เป็นเอกสารสรุปรวมแบบครบถ้วน” ซึ่งหากทำได้จริงจะเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานและลดภาระของผู้พิพากษาได้เป็นอย่างมาก

นอกจากนี้ ศาลสิงคโปร์ยังใช้ระบบปัญญาประดิษฐ์ในงานด้านอื่น ๆ ของศาล เช่น ระบบแปลภาษาคำพิพากษาแบบเรียลไทม์สำหรับคู่ความที่ไม่ได้ใช้ภาษาอังกฤษ และระบบวิเคราะห์ภาระงานคดีเพื่อตั้งกำหนดนัดพิจารณาคดีอย่างเหมาะสม เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารคดีให้รวดเร็วและเป็นธรรมยิ่งขึ้น เป็นต้น

๓.๒ การนำเอาระบบปัญญาประดิษฐ์ไปใช้ในหน่วยงานยุติธรรมของประเทศไทย

ในประเทศไทย แนวโน้มการประยุกต์ใช้ปัญญาประดิษฐ์ในระบบกระบวนการยุติธรรมยังอยู่ในช่วงเริ่มต้น และส่วนมากยังคงเป็นการทดสอบทดลอง หรือนำไปใช้ในงานที่ไม่ได้กระทบโดยตรงต่อกระบวนการยุติธรรม โดยมุ่งเน้นด้านการจัดทำข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) และระบบช่วยสืบค้นและวิเคราะห์กฎหมาย อาทิ

(๑) แผนแม่บทปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติ หรือ แผนปฏิบัติการด้านปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติ เพื่อการพัฒนาประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๖๕-๒๕๗๐ (National AI Master Plan 2021-2027) รัฐบาลได้กำหนดให้มีการจัดทำแนวทางการกำกับดูแลปัญญาประดิษฐ์ และสร้างโครงสร้างพื้นฐานข้อมูลขนาดใหญ่ให้แก่ภาครัฐ ซึ่งรวมถึงศาลและสำนักงานอัยการ

(๒) โครงการจัดทำข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) ของศาลยุติธรรม เพื่อรวบรวมคำพิพากษา ข้อกฎหมาย และบันทึกคดี เพื่อใช้ประโยชน์ในการวิเคราะห์ กำหนดแนวโน้มคดี และใช้สำหรับการพัฒนาเครื่องมือปัญญาประดิษฐ์ในอนาคต

(๓) ระบบช่วยวิเคราะห์ข้อกฎหมายและคำพิพากษา โดยร่วมมือกับกรมบังคับคดี ศาลยุติธรรม และสำนักงานอัยการสูงสุด เพื่อประเมินข้อมูลกรณีศึกษา ช่วยค้นคำพิพากษาที่คล้ายกัน และสนับสนุนการวิเคราะห์กฎหมายล่วงหน้า

(๔) ศาลปกครองได้มีความพยายามนำเอาระบบปัญญาประดิษฐ์มาช่วยในการสืบค้นคำพิพากษา และระบบศาลปกครองอิเล็กทรอนิกส์ (e-Court) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มความสะดวกและเข้าถึงข้อมูลผ่านระบบดิจิทัล

อย่างไรก็ตาม ปัญหาโครงสร้างพื้นฐานและความไม่เท่าเทียมด้านเทคโนโลยี ยังคงเป็นอุปสรรคสำคัญระหว่างหน่วยงานยุติธรรมและประชาชน เช่น ศาลหรือสำนักงานบางแห่งมีระบบปัญญาประดิษฐ์และคลังข้อมูลขนาดใหญ่ ในขณะที่บางหน่วยงานยังไม่สามารถเชื่อมโยงหรือเข้าถึงเครื่องมือดังกล่าวได้ หรือแม้แต่การที่ประชาชนยังไม่มีความรู้และความเข้าใจในการเข้าถึงและใช้เครื่องมือเหล่านั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ จึงยังส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำ ไม่เท่าเทียมกันสำหรับการใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ในหน่วยงานและกระบวนการยุติธรรมของประเทศไทย

๔. การวิเคราะห์ผลกระทบของปัญญาประดิษฐ์ต่อหลักนิติธรรม

๔.๑ ผลกระทบต่อกระบวนการยุติธรรม

การนำปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) มาใช้ในกระบวนการยุติธรรม เช่น การตัดสินคดี การสอบสวน การสั่งฟ้อง หรือการบังคับใช้กฎหมาย อาจส่งผลกระทบหลายด้านต่อหลักนิติธรรม (Rule of Law) ทั้งในแง่บวกที่เอื้อให้เกิดความโปร่งใส ลดการใช้ดุลพินิจตามอำเภอใจของเจ้าพนักงาน และเพิ่มประสิทธิภาพของกระบวนการทำงานมากขึ้น และในแง่ลบที่อาจทำให้เกิดความกังวลต่อความเสื่อมถอยของหลักนิติธรรมในบางมิติ เช่น ความไม่โปร่งใสและไม่สามารถอธิบายได้ของปัญญาประดิษฐ์ และความลำเอียงอันเกิดจากชุดข้อมูลที่ใช้สอนปัญญาประดิษฐ์ (Bias in Training Data)

เมื่อหลักนิติธรรม คือ หลักการที่กำหนดให้การใช้อำนาจรัฐต้องเป็นไปภายใต้กฎหมายอย่างเป็นธรรม โปร่งใส ตรวจสอบได้ เคารพสิทธิเสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การที่ศาล รัฐ หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐจะใช้อำนาจใด ๆ จำเป็นต้องมีฐานทางกฎหมายที่ชัดเจน มีขั้นตอนและกระบวนการที่ยุติธรรม (Due Process) รวมถึงประชาชนต้องสามารถตรวจสอบและโต้แย้งการใช้อำนาจนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ การนำเอาปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในการกิจที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจของรัฐทำให้เกิดการตั้งคำถามสำคัญถึงความสอดคล้องกับหลักนิติธรรมในหลายประการ

ประการแรก คือ ความโปร่งใส (Transparency) และความสามารถในการอธิบายได้ (Explainability) ของระบบปัญญาประดิษฐ์ ที่โดยส่วนมากมักจะดำเนินการด้วยโมเดลทางสถิติ (Statistical Model) แบบ “กล่องดำ” (Black-box Model) ที่ทำให้ผู้ใช้ระบบ หรือแม้กระทั่งเจ้าหน้าที่ของรัฐเอง ก็ไม่สามารถอธิบายได้ว่าระบบปัญญาประดิษฐ์ใช้เหตุผลอย่างไรในการตัดสินใจ ซึ่งหากปัญญาประดิษฐ์ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการบังคับใช้กฎหมาย หรือมีส่วนในการตัดสินชี้ขาดที่มีผลต่อสิทธิและเสรีภาพของประชาชน เช่น การจับกุม การตั้งข้อหา หรือการพิจารณาคดีในศาล โดยที่ในความเป็นจริงแล้วประชาชนจะต้องมีสิทธิโต้แย้งและขอคำอธิบายได้ตามหลักกระบวนการยุติธรรม แต่เมื่อปัญญาประดิษฐ์ไม่สามารถอธิบายเหตุผลในการตัดสินใจได้ จึงอาจเข้าข่ายละเมิดสิทธิ และขัดหลักนิติธรรมโดยตรง

ประการที่สอง คือ ความรับผิดชอบต่อการใช้อำนาจหรือการตัดสินใจ (Accountability) ซึ่งเป็นอีกหนึ่งหลักที่สำคัญของหลักนิติธรรม โดยหากการตัดสินใจถูกยกให้ปัญญาประดิษฐ์เป็นผู้ดำเนินการโดยไม่มีมนุษย์ตรวจสอบ ยืนยัน หรือประเมินผลซ้ำ ก็อาจจะทำให้เกิดภาวะ

"ไม่มีผู้รับผิดชอบต่อผลที่เกิดขึ้น" ในกรณีที่เกิดข้อผิดพลาดขึ้น นำไปสู่การที่ไม่สามารถฟ้องร้องหรือไต่สวนย้อนกลับถึงตุลาการหรือเจ้าหน้าที่รัฐได้ ว่ามีการใช้ดุลพินิจอย่างไร หรือในบางกรณีอาจมีการโยนความผิดให้ระบบปัญญาประดิษฐ์แทน จึงจำเป็นต้องมีการกำหนดแนวทางกำกับดูแลในการใช้ปัญญาประดิษฐ์ โดยต้องมีผู้มีอำนาจที่ชัดเจนเป็นผู้รับผิดชอบต่อผลของการตัดสินใจสุดท้าย และควรมีการกำหนดในกฎหมายอย่างชัดเจนว่าใครควรต้องรับผิดชอบบ้าง อาทิ เจ้าหน้าที่ของรัฐที่ใช้ระบบปัญญาประดิษฐ์ดังกล่าว ผู้พัฒนาระบบปัญญาประดิษฐ์ ไปจนถึงผู้ให้บริการระบบปัญญาประดิษฐ์

ประการที่สาม คือ การคงไว้ซึ่งอำนาจตัดสินใจของมนุษย์ (Human Decision-making Authority) โดยเฉพาะในบริบทของศาลซึ่งเป็นสถาบันสูงสุดที่ใช้ดุลพินิจในการตีความและใช้กฎหมาย การที่ศาลหรือผู้พิพากษาพึ่งพาข้อมูลหรือคำแนะนำจากปัญญาประดิษฐ์มากเกินไป อาจนำไปสู่ภาวะที่ลดบทบาทของมนุษย์ในกระบวนการยุติธรรม ทำให้คำพิพากษาหรือคำสั่งกลายเป็นเพียงผลผลิตของอัลกอริทึม ไม่ได้สะท้อนเจตนารมณ์ของกฎหมายหรือพิจารณาในแง่มนุษยธรรมอย่างแท้จริง ซึ่งขัดต่อหลักนิติธรรมที่ให้คุณค่ากับดุลพินิจตามกฎหมายของมนุษย์ (Sahand Sabour, 2025)

นอกจากนี้ยังมีประเด็นเรื่องความลำเอียงของอัลกอริทึม (Algorithmic Bias) ซึ่งแม้จะดูเหมือนว่าปัญญาประดิษฐ์จะมีความเป็นกลางทางเทคนิคและทางสถิติ แต่ในความเป็นจริง ปัญญาประดิษฐ์เรียนรู้จากข้อมูลที่มนุษย์จัดเตรียมไว้ หากข้อมูลเหล่านั้นมีความลำเอียงหรือสะท้อนความไม่เป็นธรรมในอดีต เช่น การจับกุมคนผิวสีในสหรัฐอเมริกาที่สูงเกินจริง หรือการตัดสินที่ลำเอียงต่อประชาชนกลุ่มน้อย จะส่งผลให้ปัญญาประดิษฐ์เรียนรู้และถ่ายทอดความลำเอียงหรืออคติเหล่านั้นออกมาในรูปแบบของผลลัพธ์เชิงสถิติที่ไม่เป็นกลาง ส่งผลให้คำแนะนำหรือคำตัดสินของปัญญาประดิษฐ์ที่มีแนวโน้มที่จะเลือกปฏิบัติต่อกลุ่มบุคคลบางกลุ่มอย่างไม่เป็นธรรม และอาจส่งผลให้ปัญญาประดิษฐ์กลายเป็นเครื่องมือที่ตอกย้ำความเหลื่อมล้ำ สร้างความไม่เท่าเทียมกันภายใต้หลักนิติธรรม แทนที่จะช่วยลดทอนความลำเอียงอันเกิดจากการใช้ดุลพินิจตามอำเภอใจของแต่ละบุคคล

ในภาพรวม แม้ปัญญาประดิษฐ์จะมีศักยภาพในการเพิ่มประสิทธิภาพการทำงาน และเพิ่มความแม่นยำเที่ยงตรงในกระบวนการยุติธรรม แต่หากไม่มีการกำกับดูแลที่ชัดเจน กลไกตรวจสอบที่เข้มแข็ง และหลักประกันต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน การใช้ปัญญาประดิษฐ์ในลักษณะดังกล่าวอาจส่งผลกระทบเชิงลบต่อหลักนิติธรรมอย่างร้ายแรง ดังนั้น ความท้าทายที่สำคัญจึงไม่ใช่เพียงการพัฒนาเทคโนโลยีให้ฉลาดขึ้น แต่คือการออกแบบการใช้เทคโนโลยีให้สอดคล้องกับหลักนิติธรรม เพื่อธำรงไว้ซึ่งความยุติธรรม ความชอบธรรม และความเชื่อมั่นในระบบกฎหมายของรัฐ

๔.๒ ผลกระทบต่อกระบวนการทางปกครอง

ในบริบทของกระบวนการทางปกครองของรัฐ ปัญญาประดิษฐ์ไม่ได้ถูกนำไปใช้เพียงเป็นเครื่องมือในการตัดสินใจอัตโนมัติ (Automated Decision Making: ADM) เท่านั้น แต่ยังขยายบทบาทถูกนำไปใช้ในด้านอื่น ๆ เช่น การคัดแยกและจัดลำดับความสำคัญ การตรวจสอบคุณสมบัติ

การประเมินความเสี่ยง และการเผยแพร่ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ในระบบราชการ ซึ่งทั้งหมดนี้ส่งผลต่อหลักนิติธรรมหลายมิติอย่างมีนัยสำคัญ

การใช้งานปัญญาประดิษฐ์ในระบบที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อสิทธิของประชาชน เช่น ระบบคัดกรองผู้รับได้สิทธิ (Eligibility Screening) ในโครงการสวัสดิการสังคม หรือ ระบบประเมินภาษีอัตโนมัติ ไม่ได้ถูกใช้ในลักษณะที่ส่งผลกระทบต่อเฉพาะกลุ่มที่ได้รับประโยชน์เท่านั้น แต่ยังถูกใช้ในการปฏิเสธสิทธิต่าง ๆ ของประชาชน ซึ่งระบบเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ภายในกรอบการทำงานแบบ ADM แต่บางระบบให้ผลรวดเร็วเฉพาะบางกระบวนการ เช่น ระบบแจ้งเตือนอัตโนมัติเมื่อพบปัญหาภาษี หรือระบบคัดกรองข้อมูลจนถึงระดับออกคำสั่งอันขัดนำมาซึ่งสิทธิ โดยที่ผู้ได้รับผลไม่ทราบว่าปัญญาประดิษฐ์มีบทบาทอย่างไร และอาจไม่มีช่องทางอุทธรณ์ (Right to Explanation and Contestability) ซึ่งเป็นหัวใจของนิติธรรมในการปกป้องสิทธิเสรีภาพของประชาชน (Benedict Sheehy, 2024)

ปัญญาประดิษฐ์ยังถูกนำไปใช้ในการวิเคราะห์เชิงภูมิศาสตร์เพื่อประเมินความเสี่ยง (Risk Mapping) โดยรัฐบาลหลายแห่งนำมาใช้เพื่อแจกจ่ายทรัพยากรหรือกำหนดพื้นที่ที่จะถูกตรวจสอบ เช่น วิเคราะห์ข้อมูลประชากร สถานที่เสี่ยง และข้อมูลทางสังคมเพื่อคาดการณ์ว่าเขตใดอาจมีอาชญากรรมสูงหรือผู้ต้องขังสวัสดิการมีแนวโน้มเจ็บป่วยมากขึ้น ที่แม้จะช่วยให้เกิดการบริหารทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่ก็มีความเสี่ยงเรื่องความลำเอียงหรือการเลือกปฏิบัติ (Bias) ที่เกิดจากปัญญาประดิษฐ์ที่เรียนรู้จากข้อมูลที่มีอคติ อาจทำให้บางชุมชน โดยเฉพาะชนกลุ่มน้อยที่มีข้อมูลจำกัดสำหรับใช้ในการฝึกสอนปัญญาประดิษฐ์ อาจถูกปฏิบัติอย่างไม่เท่าเทียมหรือถูกตราหน้าก่อนการประเมินอย่างยุติธรรม (Aboud Barsekh-Onji, 2025)

ระบบปัญญาประดิษฐ์ยังถูกนำไปใช้ในบริบทของการสื่อสารกับประชาชน เช่น แชทบอท (Chatbot) บนเว็บไซต์ของหน่วยงานราชการ ช่วยให้บริการตอบคำถามหรือให้ข้อมูลต่าง ๆ อาทิ ข้อมูลเกี่ยวกับการขอรับบริการทางสุขภาพ การถามสิทธิ์และสวัสดิการ หรือขั้นตอนการดำเนินการทางภาษี ซึ่งกรณีนี้ถึงแม้จะไม่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจโดยตรง แต่หากระบบให้ข้อมูลที่คลาดเคลื่อน ไม่ครบ หรือนำเสนอทางเลือกโดยไม่มีการแจ้งว่าข้อมูลหรือคำตอบถูกสร้างขึ้นโดยปัญญาประดิษฐ์ ก็อาจจะกระทบต่อความโปร่งใสและความชอบธรรมของระบบบริการสาธารณะ เพราะประชาชนอาจเชื่อในคำแนะนำที่ไม่ถูกต้อง หรือไม่ทราบว่าตนเองไม่ได้ได้รับการปฏิบัติจากมนุษย์โดยตรง และหากคำแนะนำหรือข้อมูลเหล่านั้นทำให้เกิดผลกระทบเชิงลบต่อประชาชน ก็อาจจะไม่สามารถฟ้องร้องหรือหาผู้รับผิดชอบตามบริบทกฎหมายปัจจุบันได้

ในเชิงการควบคุมปัญญาประดิษฐ์ภาครัฐหลายประเทศ เช่น ออสเตรเลีย ได้กำหนด “กฎทอง” (Golden Rule) ว่า เฉพาะคำสั่งทางปกครองเชิงบวก (Positive Order) เช่น การอนุมัติให้แจกเบี้ยผู้สูงอายุ จะสามารถยอมให้ระบบปัญญาประดิษฐ์ดำเนินการเป็นอัตโนมัติได้ ขณะที่คำสั่งทางลบ (Negative Order) เช่น การปฏิเสธสิทธิต่าง ๆ จะต้องให้มนุษย์ตรวจสอบผลลัพธ์ที่ได้จากระบบปัญญาประดิษฐ์ และเป็นคนอนุมัติให้สามารถประกาศคำสั่งเหล่านั้นออกไปได้ กล่าวคือ ระบบปัญญาประดิษฐ์ทำหน้าที่แค่คัดกรองและให้ความเห็นในเบื้องต้น ก่อนที่จะส่งให้เจ้าพนักงานเป็น

ผู้ตัดสินใจขั้นสุดท้าย เพื่อให้ดำรงไว้ซึ่งความสามารถในการโต้แย้งและความรับผิดชอบต่อผลการกระทำของรัฐ (Benedict Sheehy, 2024)

อย่างไรก็ตาม การใช้งานปัญญาประดิษฐ์ในรูปแบบเหล่านี้อาจส่งผลให้รัฐใช้อำนาจในทางที่กว้างเกินขอบเขตหลักนิติธรรม หากไม่ได้มีโครงสร้างกำกับดูแล ตรวจสอบ และเปิดเผยระบบให้ประชาชนสามารถเข้าถึงและตรวจสอบได้ (Auditability) เช่น ตรวจสอบว่าระบบปัญญาประดิษฐ์ใช้ข้อมูลอะไรในการฝึกสอนและประมวลผล มีมาตรการควบคุมความลำเอียงหรืออคติ (Bias) อย่างไร หรือมีการจัดเก็บบันทึกสำหรับการตรวจทาน (Audit Logs) สำหรับในกรณีมีผู้ได้รับผลกระทบจากการตรวจสอบอย่างไร (Kouroutakis, 2025) (Unzen, 2023)

โดยสรุปแล้ว การนำเอาปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในกระบวนการทางปกครอง อาจช่วยยกระดับประสิทธิภาพการทำงานของหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของรัฐได้ แต่ก็อาจส่งผลกระทบต่อหลักนิติธรรม หากรัฐไม่ได้ออกแบบระบบปัญญาประดิษฐ์ให้รองรับ ความเป็นธรรมเชิงกระบวนการ (Procedural Fairness) ความรับผิดชอบ (Accountability) ความอธิบายได้ (Explainability) และความโปร่งใส (Transparency) อย่างครบถ้วน ดังนั้นการนำเอาปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในมุมมองการใช้อำนาจของรัฐจึงจำเป็นต้องมีทั้งกรอบนโยบาย และกลไกทางกฎหมายควบคู่กันเพื่อให้สอดคล้องกับหลักนิติธรรมโดยแท้จริง

๔.๓ ผลกระทบต่อกระบวนการทางนิติบัญญัติ

การที่ปัญญาประดิษฐ์เข้ามามีบทบาทในการออกกฎหมายและกำหนดนโยบายสร้างกฎระเบียบ ส่งผลกระทบต่อหลักนิติธรรมหลายมิติ โดยเฉพาะความชอบธรรม ความแน่นอน และความโปร่งใสของกระบวนการนิติบัญญัติ การใช้งานปัญญาประดิษฐ์ในมิติดังกล่าวอาจเพิ่มความรวดเร็วและประสิทธิภาพในการออกกฎหมายและกฎระเบียบ แต่ก็อาจลดทอนกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างเป็นธรรมและกระบวนการตรวจสอบของประชาชน นอกจากนี้กระบวนการร่างกฎหมายที่ใช้ปัญญาประดิษฐ์ช่วยในขั้นต้น ก็อาจทำให้เกิดร่างกฎหมายที่ขาดมิติของความหลากหลายทางวัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจ ที่ควรได้รับการสะท้อนจากภาคประชาชน หรืออาจเกิดการใช้รูปคำหรือประโยคที่มีความไม่ชัดเจน

ในประเทศไทย มีความพยายามในการพัฒนากฎหมายเฉพาะสำหรับการกำกับดูแลปัญญาประดิษฐ์ โดยใช้แนวทางการบริหารจัดการตามระดับความเสี่ยง (Risk-based Regulation) ซึ่งคล้ายกับกฎหมายปัญญาประดิษฐ์ของสหภาพยุโรป (EU AI Act) โดยมีการยกย่องทั้งพระราชกำหนดและร่างพระราชบัญญัติ ซึ่งกำหนดหลักการสำคัญเช่น การคุ้มครองสิทธิในการโต้แย้ง (Right to Explanation/Appeal), การไม่เลือกปฏิบัติ (Non-Discrimination), และหลัก “AI as a Tool” ที่มองว่าปัญญาประดิษฐ์เป็นเพียงเครื่องมือ ดังนั้นผลผลิต การกระทำ ผลกระทบ หรือความเสียหายใด ๆ ที่เกิดขึ้นจากปัญญาประดิษฐ์ ต้องสามารถระบุตัวตนของมนุษย์ที่เป็นผู้รับผิดชอบได้ ทำให้ผู้พัฒนาและผู้ใช้ปัญญาประดิษฐ์ต้องมีความรับผิดชอบมากขึ้น และไม่สามารถอ้างได้ว่าเกิดจากความไม่แน่นอนของระบบปัญญาประดิษฐ์

แม้กรอบการกำกับดูแลนี้จะช่วยสร้างความชัดเจนทางกฎหมายแก่การใช้งานปัญญาประดิษฐ์ ภายใต้กฎหมาย แต่ก็สะท้อนถึงความเปราะบางของกระบวนการนิติบัญญัติไทยที่อาจเดินตามเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่ยังไม่เป็นที่เข้าใจอย่างลึกซึ้ง ยังไม่ได้ถูกใช้งานเป็นที่แพร่หลายจนมองเห็นผลกระทบชัดเจนเหมือนอย่างในประเทศอื่น จึงต้องใช้การออกกฎหมายตามหลักการกำกับดูแลของประเทศอื่นที่มีสภาพแวดล้อมและสังคมที่ต่างจากไทย ทำให้ร่างข้อกฎหมายและการกำกับดูแลอาจไม่เหมาะสมกับหลักพื้นฐานทางกฎหมาย สิทธิขั้นพื้นฐาน วัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจที่เป็นลักษณะเฉพาะของประเทศไทย และอาจนำไปสู่การไม่เท่าเทียม ไม่เป็นธรรม หรือไม่เหมาะสมตามหลักนิติธรรมได้

นอกจากกฎหมายด้านปัญญาประดิษฐ์แล้ว หน่วยงานบางแห่งในประเทศไทยยังได้มีความพยายามในการนำเอาปัญญาประดิษฐ์ไปใช้เป็นเครื่องมือวิเคราะห์และเปรียบเทียบกรอบกฎหมาย ตัวอย่างเช่น ระบบ TH2OECD ของสำนักงานคณะกรรมการการกฤษฎีกา ซึ่งใช้ปัญญาประดิษฐ์แปลและเปรียบเทียบกฎหมายไทยจำนวนกว่า ๗๐,๐๐๐ ฉบับ กับข้อกำหนดขององค์การเพื่อความร่วมมือและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (Organization for Economic Co-operation and Development: OECD) ๒๗๐ ฉบับได้อย่างรวดเร็ว ช่วยให้ผู้ร่างกฎหมายเร่งปรับปรุงข้อกฎหมายให้สอดคล้องกับกรอบระหว่างประเทศ อย่างไรก็ตาม การพึ่งพาปัญญาประดิษฐ์ในการร่างหรือวิเคราะห์กฎหมาย หากไม่มีมนุษย์ตรวจทานอย่างชัดเจน อาจทำให้เกิดข้อผิดพลาดจากการตีความคำศัพท์หรือบริบททางกฎหมายไทยที่ปัญญาประดิษฐ์อาจไม่เข้าใจอย่างแม่นยำ และทำให้เกิดผลกระทบเชิงลบต่อหลักนิติธรรมไปจนถึงความเชื่อถือนระหว่างประเทศได้ (สำนักงานคณะกรรมการการกฤษฎีกา ปลดล็อกศักยภาพกฎหมายไทย ใช้ AI-คลาวด์ เร่งขับเคลื่อนสู่สมาชิก OECD อย่างยั่งยืน, 2025)

ในปัจจุบัน ถึงแม้ประเทศไทยจะได้สร้างกลไกกำกับดูแลปัญญาประดิษฐ์ เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการส่วนกลางหรือคณะกรรมการร่วมระหว่างหน่วยงานของรัฐ เพื่อให้รองรับการทำงานที่ซับซ้อนและต้องดำเนินการร่วมกันมากกว่าหนึ่งกระทรวง โดยคณะกรรมการเหล่านี้บางคณะได้ถูกจัดตั้งขึ้นตามกฎหมายหลักและมีขอบเขตอำนาจตามกฎหมายที่ชัดเจน ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักนิติธรรม แต่ในทางปฏิบัติ หลายฝ่ายก็ยังคงมีความกังวลว่าหน่วยงานรัฐ ข้าราชการ และฝ่ายนิติบัญญัติของไทยอาจไม่มีความรู้ทางเทคนิคที่มากเพียงพอในการเข้าใจขึ้นการใช้งานและผลกระทบของปัญญาประดิษฐ์ ซึ่งอาจทำให้ไม่สามารถกำกับดูแลปัญญาประดิษฐ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เสี่ยงต่อการออกกฎหมายที่เน้นไปทางการจำกัดการใช้งานเทคโนโลยีมากกว่าการคุ้มครองสิทธิของประชาชน

โดยสรุป แม้ปัญญาประดิษฐ์จะมีศักยภาพในการสนับสนุนการออกกฎหมายให้มีประสิทธิภาพ มีความครอบคลุม และรวดเร็วมากขึ้น ซึ่งอาจทำให้กฎหมายของไทยสามารถปรับตามสภาพสังคมและสถานการณ์ได้ดีขึ้น แต่ในบริบทประเทศไทยประกอบกับปัจจัยความเสี่ยงและความไม่แน่นอนอีกหลายอย่าง รวมไปถึงจนถึงความไม่ชำนาญและอาจไม่มีความรู้เพียงพอของเจ้าหน้าที่ในฝ่ายนิติบัญญัติ ก็อาจต้องเพิ่มความระมัดระวังในการนำเอาปัญญาประดิษฐ์มาใช้ มีกฎหมายที่ให้อนุญาตหรือห้ามการนำเอาปัญญาประดิษฐ์ไปใช้ในกระบวนการใดกระบวนการหนึ่งในการร่างกฎหมาย และยังคงต้องให้มนุษย์เป็นผู้ตรวจสอบและตัดสินใจสุดท้าย เพื่อรักษาดุลยพินิจตามกฎหมาย ความสอดคล้องกับหลักรัฐธรรมนูญ และที่สำคัญที่สุดคือความสอดคล้องกับหลักนิติธรรม

๕. ข้อเสนอแนะ

การเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยี โดยเฉพาะเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) ได้ส่งผลกระทบเชิงโครงสร้างต่อกระบวนการยุติธรรม ไม่ว่าจะเป็นในด้านการบังคับใช้กฎหมาย การพิจารณาคดี การบริหารงานในองค์กรของรัฐ หรือแม้กระทั่งการออกกฎหมายและกฎระเบียบ ซึ่งถึงแม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่าเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์กำลังเข้ามามีบทบาทมากขึ้นเรื่อย ๆ ในงานทุกประเภท และสามารถประโยชน์ทั้งในแง่ของการเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานลดระยะเวลา ไปจนถึงการทำงานบางประเภทได้ดีกว่ามนุษย์ เช่น ความสามารถของปัญญาประดิษฐ์ในการประมวลผลข้อมูลจำนวนมากศาลอย่างรวดเร็ว หรือความสามารถของปัญญาประดิษฐ์ในการเรียนรู้แยกแยะรูปแบบต่าง ๆ (Pattern Recognition) ได้อย่างแม่นยำ แต่ในขณะเดียวกัน การใช้ปัญญาประดิษฐ์ช่วยตัดสินใจแทน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกระบวนการยุติธรรม ก็อาจมีผลกระทบต่อสิทธิ เสรีภาพ และความเป็นธรรมของประชาชน ทำให้การนำปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในกระบวนการยุติธรรมจำเป็นต้องมีกลไกในการกำกับดูแลที่เหมาะสม เพื่อให้ยังคงไว้ซึ่งหลักนิติธรรมอันเป็นรากฐานสำคัญของรัฐไทย

จากการศึกษาวิจัยและวิเคราะห์ประเด็นต่าง ๆ ในหัวข้อก่อนหน้านี้ของรายงานฉบับนี้ ผู้เขียนขอเสนอแนะแนวทางในการปรับตัวของกระบวนการยุติธรรมไทยเพื่อรองรับอิทธิพลของปัญญาประดิษฐ์ เพื่อให้สอดคล้องและเป็นไปตามหลักนิติธรรม ดังนี้

๕.๑ กำหนดกรอบกฎหมายและนโยบายที่ชัดเจนเกี่ยวกับการใช้ปัญญาประดิษฐ์ในกระบวนการยุติธรรม

จำเป็นต้องมีพระราชบัญญัติหรือกฎหมายหลักเฉพาะทางที่ควบคุมการใช้ปัญญาประดิษฐ์ในกระบวนการยุติธรรม โดยเฉพาะในส่วนที่มีผลต่อสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน เช่น การใช้ปัญญาประดิษฐ์วิเคราะห์พฤติกรรมผู้กระทำผิด หรือประเมินความน่าเชื่อถือของหลักฐานและพยาน หรือช่วยในการคัดกรองคดีเบื้องต้น ซึ่งกฎหมายควรต้องกำหนดประเด็นเหล่านี้เป็นอย่างน้อย ได้แก่ ขอบเขตและเงื่อนไขของการใช้ปัญญาประดิษฐ์ มาตรฐานความโปร่งใสและการอธิบายได้ (Explainability) และช่องทางในการโต้แย้งการตัดสินใจของปัญญาประดิษฐ์ (Contestability) เป็นต้น

๕.๒ สร้างระบบการตรวจสอบและประเมินผลการทำงานของปัญญาประดิษฐ์อย่างต่อเนื่อง

แม้ปัญญาประดิษฐ์จะถูกพัฒนาขึ้นด้วยเจตนาดีเพียงใดก็ตาม แต่ความลำเอียงของข้อมูล (Bias) ความไม่แน่นอนอันเกิดจากของโมเดลความน่าจะเป็นของปัญญาประดิษฐ์ (Probabilistic Model) และความไม่สามารถอธิบายได้ (Black Box) ที่ยังมีอยู่ในโมเดลปัญญาประดิษฐ์ทั่ว ๆ ไป อาจสามารถส่งผลกระทบทางลบถึงแม้ผู้พัฒนาและผู้ใช้ปัญญาประดิษฐ์จะไม่ได้ตั้งใจให้เกิดขึ้น รัฐจึงควรจัดให้มีองค์กรกลางหรือกลไกการตรวจสอบที่เป็นอิสระ สำหรับตรวจสอบอัลกอริธึมและผลลัพธ์ของปัญญาประดิษฐ์ที่ใช้ในหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับระบบกฎหมายและยุติธรรม เพื่อให้มั่นใจว่าปัญญาประดิษฐ์เหล่านั้นมีความโปร่งใส ยุติธรรม และไม่ละเมิดสิทธิของประชาชน

๕.๓ ยึดหลักการ “มนุษย์ต้องเป็นผู้ควบคุมการตัดสินใจสุดท้าย” (Human-in-the-Loop)

ไม่ว่าระบบปัญญาประดิษฐ์จะมีความสามารถมากมายเพียงใด หรือถึงแม้ปัญญาประดิษฐ์จะสามารถทำงานบางอย่างได้ดีกว่ามนุษย์โดยเฉลี่ยก็ตาม การตัดสินใจขั้นสุดท้ายที่ส่งผลกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพของบุคคล เช่น การจำคุก การตัดสินคดีฟ้องร้อง หรือการปฏิเสธการให้ความช่วยเหลือโดยรัฐ ต้องอยู่ในความรับผิดชอบและการยืนยันสุดท้ายของมนุษย์เท่านั้น ทั้งนี้เพื่อไม่ให้ขัดต่อหลักนิติธรรม

๕.๔ เพิ่มความรู้ความเข้าใจด้านปัญญาประดิษฐ์ให้กับบุคลากรในกระบวนการยุติธรรม

นักกฎหมาย ทนาย ผู้พิพากษา อัยการ นิติกร พนักงานสอบสวน และข้าราชการฝ่ายปกครอง ควรได้รับการฝึกอบรมเกี่ยวกับเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ จริยธรรมในยุคดิจิทัล และความเข้าใจเชิงวิพากษ์ (Critical Thinking) ต่อผลกระทบของเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ต่อสิทธิและเสรีภาพ และควรต้องมีการอบรมและการทดสอบมาตรฐาน (Standardized Curriculum and Test) ที่จัดขึ้นโดยหน่วยงานกลางของรัฐอย่างสม่ำเสมอเพื่อให้บุคลากรเหล่านั้นมีความรู้ความเข้าใจที่ทันต่อพัฒนาการของเทคโนโลยี และเพื่อให้สามารถมีส่วนร่วมในกระบวนการกำกับดูแลและการใช้งานปัญญาประดิษฐ์ให้เกิดประโยชน์สูงสุดโดยที่ไม่กระทบหรือขัดกับหลักนิติธรรม

๕.๕ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมจากประชาชน

การกำหนดนโยบายหรือการนำเอาเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ไปใช้ในกระบวนการใดของรัฐที่อาจส่งผลกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพของประชาชนไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม รัฐควรต้องเปิดให้สาธารณชน นักวิชาการ ภาคประชาสังคม และผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้รับรู้ถึงรายละเอียดของการนำเอาปัญญาประดิษฐ์เข้าไปใช้งาน และควรให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น โต้แย้ง สนับสนุน หรือเสนอแนะ เพื่อให้มั่นใจว่ามีการวิเคราะห์และไตร่ตรองร่วมกันอย่างรอบคอบแล้วถึงผลกระทบ และสร้างให้เกิดความไว้วางใจต่อระบบปัญญาประดิษฐ์หากมีการนำไปใช้งานจริง

๕.๖ ใช้ปัญญาประดิษฐ์เพื่อส่งเสริม ไม่ใช่ทำลาย หลักนิติธรรม

เป้าหมายหลักของการใช้ปัญญาประดิษฐ์ไม่ควรเป็นไปเพียงเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของกระบวนการทำงานของรัฐเท่านั้น แต่ควรต้องถูกออกแบบและใช้งานเพื่อเพิ่มความเป็นธรรม ความโปร่งใส และเพิ่มการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เช่น ระบบช่วยเข้าถึงข้อมูลกฎหมายสำหรับประชาชน ระบบวิเคราะห์คำพิพากษาเพื่อความเสมอภาค หรือใช้ในงานบริการของศาลเพื่อขยายการเข้าถึงสิทธิของประชาชน

๖. บทสรุป

บทวิจย วิเคราะห์ และข้อเสนอแนะแนวทางที่ได้นำเสนอไปทั้งหมดในรายงานฉบับนี้ ตั้งอยู่บนหลักการสำคัญที่สะท้อนมาจากหลักนิติธรรมว่า “ปัญญาประดิษฐ์ก็ต้องไม่อยู่เหนือกฎหมาย” แต่ควรเป็นเครื่องมือของรัฐที่ถูกใช้และกำกับดูแลภายใต้กรอบของกฎหมาย โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้มแข็งตามหลักนิติธรรม เช่นการเพิ่มความโปร่งใส ความยุติธรรม และความเสมอภาคเท่าเทียมในการบังคับใช้กฎหมายและการอำนวยความสะดวก ซึ่งจะต้องมี กลไกในการควบคุม ตรวจสอบ รับผิดชอบ และชี้แจงได้ (Accountability and Explainability) เพื่อไม่ให้เกิดการใช้เทคโนโลยีกลายเป็นการสร้างอำนาจใหม่ที่ประชาชนไม่เข้าใจและไม่อาจโต้แย้งหรือท้าทายได้

นอกจากนี้ การพัฒนาและปรับใช้ปัญญาประดิษฐ์ในกระบวนการยุติธรรมของประเทศไทย ควรต้องตระหนักอยู่เสมอว่า “สิทธิและเสรีภาพของบุคคลเป็นหลักที่ไม่อาจลดทอนได้ ไม่ว่าจะโดยบุคคล กฎหมาย หรืออัลกอริธึมใด” เพราะหลักนิติธรรมมิได้หมายถึงเพียงการมีกฎหมายเท่านั้น แต่หมายถึงระบบที่กฎหมายต้องเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เป็นกลาง และสามารถเข้าถึงได้โดยถ้วนหน้าอย่างเท่าเทียมกัน

กล่าวโดยสรุป คือ ผู้เขียนรายงานฉบับนี้มีได้มองว่าปัญญาประดิษฐ์เป็นภัยคุกคามต่อระบบกฎหมายไทย หากแต่เห็นว่าถ้ามีการออกแบบวิธีการนำไปใช้งาน กำหนดโครงสร้างพื้นฐานทั้งทางเทคโนโลยีและทางกฎหมายให้เหมาะสม การใช้ปัญญาประดิษฐ์ให้ถูกจุดอาจช่วยส่งเสริมหลักนิติธรรมของประเทศไปพร้อมกับเพิ่มขีดความสามารถของกระบวนการยุติธรรมและการทำงานของรัฐบาลได้อย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

- About Barsekh-Onji, Z. T. (2025). Advancing smart public administration: Challenges and benefits of artificial intelligence. *Urban Governance*.
- Benedict Sheehy, Y.-F. N. (2024). The Challenges of AI Decision-Making in Government and Administrative Law: A Proposal for Regulatory Design. *Indiana Law Review* Vol. 57, 665.
- Binchy, E. (2022). *Advancement or Impediment? AI and the Rule of Law*. IIEA.
- CCJ. (2024). *The Implications of AI for Criminal Justice: Key Takeaways From a Convening of Leading Stakeholders*. Retrieved from Council of Criminal Justice.
- Channel News Asia. (2022). *No plans for Singapore's criminal courts to use AI in sentencing for now*. Retrieved from YouTube Channel: https://www.youtube.com/watch?v=IJwbnn2v2_A
- Chen, S. (2021). *Chinese scientists develop AI 'prosecutor' that can press its own charges*. Retrieved from South China Morning Post: <https://www.scmp.com/news/china/science/article/3160997/chinese-scientists-develop-ai-prosecutor-can-press-its-own>
- Dae-Hyun. (2025). *KT to Build AI Platform for South Korea's Supreme Court Using Mi:dm 2.0*. Retrieved from Korea Tech Today: <https://koreatechtoday.com/kt-to-build-ai-platform-for-south-koreas-supreme-court-using-midm-2-0/>
- Daly, S. (2024). Artificial Intelligence, the Rule of Law and Public Administration: The Case of Taxation. *The Cambridge Law Journal*.
- Fine A, B. E. (2025). Public Perceptions of Judges' Use of AI Tools in Courtroom Decision-Making: An Examination of Legitimacy, Fairness, Trust, and Procedural Justice. *Behav Sci (Basel)*, 476.
- Gennie Mansi, N. K. (2025). Legally-Informed Explainable AI. *New Frontiers of Human-centered Explainable AI (HCXAI): Participatory Civic AI, Benchmarking LLMs and Hallucinations for XAI, and Responsible AI Audits*.

- Gilani, R. &. (2023). Artificial Intelligence and The Rule of Law: A Critical Appraisal of A Developing Sector. *Pakistan Journal of Social Research* Vol. 5, No. 2, 743-750.
- Greenstein, S. (2022). Preserving the rule of law in the era of artificial intelligence (AI). *Artif Intell Law* 30, 291-323.
- Heaphy, M. (2025). *How are courts adopting AI in the Asia Pacific region?* Retrieved from Thomson Reuters:
<https://insight.thomsonreuters.com/sea/legal/posts/how-are-courts-adopting-ai-in-the-asia-pacific-region>
- Kouroutakis, A. (2025). Rule of law in the AI era: addressing accountability, and the digital divide. *Discov Artif Intell* 4, 115.
- Naomi Aoki, T. T. (2024). Explainable AI for government: Does the type of explanation matter to the accuracy, fairness, and trustworthiness of an algorithmic decision as perceived by those who are affected? *Government Information Quarterly* Vol. 41, Issue 4.
- Rodrigues, R. (2020). Legal and human rights issues of AI: Gaps, challenges and vulnerabilities. *Journal of Responsible Technology* Vol. 4.
- Sahand Sabour, J. M. (2025). Human Decision-making is Susceptible to AI-driven Manipulation. *arXiv: Artificial Intelligence (cs.AI)*.
- Simonite, T. (2017, October). *AI Experts Want to End 'Black Box' Algorithms in Government*. Retrieved from Wired: <https://www.wired.com/story/ai-experts-want-to-end-black-box-algorithms-in-government/>
- The Council of Europe. (2024). Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law .
- The Supreme People's Court of the People's Republic of China. (2025). *China launches artificial intelligence platform to boost judicial efficiency*. Retrieved from https://english.court.gov.cn/2024-12/05/c_1053706.htm
- Unzen, G. (2023). Artificial Intelligence and the Administrative State: Regulating the Government Use of Decision-Making Technology. *Minnesota Journal of Law, Science & Technology* Vol. 25.

Zhiyuan Guo, J. Y. (2025). The Application of Artificial Intelligence in China's Criminal Justice System. *Legal Issues in the Digital Age* Vol. 6.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา ปลดล็อกศักยภาพกฎหมายไทย ใช้ AI-คลาวด์ เร่งขับเคลื่อนสู่
สมาชิก OECD อย่างยั่งยืน. (2025, June 30). Retrieved from Microsoft:
<https://news.microsoft.com/th-th/2025/06/30/ocssuccessstory-th/>